

**LA COMARCA DE L'ANOIA EN LES
DESCRIPCIONS DE VIATGERS DELS SEGLES
MODERNS (1494-1834)**

per **JOSEP M. TORRAS I RIBÉ**

EL CAMÍ REIAL I ELS VIATGERS, TESTIMONIS DEL PAS DELS SEGLES

Certament que no cal pas ponderar la importància que tradicionalment ha tingut el camí reial en la configuració geogràfica, econòmica i humana de les terres de la comarca de l'Anoia. Des de temps immemorial el riu Anoia es constituí en un corredor natural de comunicació entre el litoral mediterrani i l'interior peninsular (1). A l'època romana la ruta que seguia el curs del riu Anoia –identificat com *Anabis* en els textos clàssics– esdevingué probablement un dels camins de penetració des de la *Via Augusta* vers les terres de l'interior, com a via de comunicació entre *Barcino* i *Caesaraugusta* (2). Durant els segles medievals, aquest camí ancestral es convertí en una peça fonamental en les comunicacions cancelleresques entre els regnes de la Corona d'Aragó, i a partir del segle XVI jugà un paper important en la geopolítica de l'imperi hispànic dels Àustries, com a ruta privilegiada en les comunicacions entre Barcelona i la Cort radicada a Castella (3).

Al llarg d'aquests segles, i per raó de la seva mateixa funcionalitat com a via de comunicacions, el camí reial de l'Anoia ha estat recorregut per tota mena de viat-

1. Aquest tema el vaig desenrotllar en una comunicació presentada en el «*Congreso histórico sobre la ciudad y el mar en la Edad Moderna*», celebrat a la Universitat de Múrcia l'any 1984, que portava per títol «*La influencia marítima sobre una vía de comunicación de la Cataluña interior: la ruta del río Anoia*» (Pendent de publicació).
2. Sobre el traçat de les vies romanes a Catalunya. Cf. el mapa reproduït a *Geografía de Catalunya* (Barcelona: Editorial Aedos, 1958, I, p. 296). Sobre el recorregut de la *Via Augusta* entre *Tarraco* i *Barcino*, vegeu GIRO ROMEU, PEDRO; «Identificación de algunas vías romanas en el Penedès». *I Asamblea Intercomarcal de Investigadores del Penedès y Conca d'Òdena*. Martorell: 1950, pp. 110-127. Alguns dels ramals d'aquest traçat que travessaven hipotèticament la comarca de l'Anoia són descrits per BORRÀS I QUADRES, ANTONI: «Les vies romanes a la comarca d'Igualada». *Miscellanea Aqualatensis*. 1 (Igualada: C.E.C.I., 1950), pp. 141-147.
3. Sobre la funcionalitat de la ruta del riu Anoia com a «camí reial» i via privilegiada de comunicacions entre Barcelona, Saragossa i la cort de Castella, existeixen, per exemple, diverses descripcions dels viatges dels monarques de la casa d'Àustria, com les de Manuel de Foronda o de Juan de Vandenesse, amb freqüents referències a Igualada i altres pobles de la comarca com a llocs de pas de les comitives reials. FORONDA Y AGUILERA, MANUEL DE: *Estancias y viajes de Carlos V*. Madrid: Sociedad Geográfica, 1895, pp. 134, 135, 157, 158, 323, 376, 402, 432, 448, 457, 528, 542. GARCÍA MERCADAL, J.: *Viajes de extranjeros por España y Portugal*. Madrid: Ed. Aguilar, 1951-1962, I, pp. 923-924, 943, 1061. Un repertori pràcticament exhaustiu de les visites reials a Igualada, de Ferran I, Alfons el Magnànim, la reina Maria, Joan II, Ferran el Catòlic, Germana de Foix, l'Emperador Carles

gers, alguns dels quals –hem de pensar que només una exigua minoria- (4) ens han deixat el testimoni escrit de les impressions del seu pas per la comarca, sigui simplement de les incidències del camí, de l'aspecte del paisatge i de la gent, siguin ja informacions molt més substancials, referides a esdeveniments concrets, o a observacions comparatives sobre l'estat dels conreus, l'aprofitament de les aigües, l'evolució urbana o el desenvolupament industrial de les diverses poblacions i contrades. Penso que és innecessari ressaltar el valor històric que cal atribuir a aquestes informacions, de les quals aportem trenta-sis testimonis documentals distribuïts al llarg dels segles moderns:

Cronologia de les descripcions en les quals s'al·ludeix a les terres de la comarca de l'Anoia

- 1494: Hieronymus Münzer, metge i escriptor austríac.
- 1511: Francesco Guicciardini, ambaixador florentí.
- 1519: Hernando Colón, fill del navegant Cristòfor Colom.
- 1523: Andreas Navagero, ambaixador venecià.
- 1529-1551: Juan de Vandenesse, cronista reial.
- 1546: Gaspar Barreiros, canonge de la catedral d'Èvora.
- 1567: Segismondo Cavalli, ambaixador venecià.
- 1585: Enric Cock, escorta del rei Felip II.
- 1594: Camilo Borghese, nunci del Papa Climent VIII.
- 1603: Barthélémy Joly, conseller del rei de França.
- 1612: Viatger anònim.
- 1613: Diego Duque de Estrada, militar castellà.
- 1660: Viatger anònim.
- 1668: Cosme de Medicis, gran duc de Toscana.
- 1683: Ambrosio Borsano, militar milanès.
- 1668: Pere de Marca, historiador, bisbe de Tolosa de Llenguadoc.
- 1698: François de Tours, religiós francès.
- 1715: Joan Salvador i Antoine de Jussieu, botànics i naturalistes.
- 1736: Joan Padró i Serrals, eclesiàstic igualadí.
- 1755: Norberto Caino, religiós italià.
- 1760: Giuseppe Baretta, escriptor italià.
- 1779: Francisco Mariano de Nipho, escriptor castellà.
- 1780: Antonio Manuel Artalejo, bisbe de Vic.
- 1780: Jaume Caresmar i Alemany, eclesiàstic i historiador igualadí.

1. Felip II, Felip III, Felip V, Carles III, Carles IV, Ferran VII i Isabel II, en SEGURA, JOAN: *Història d'Igualada*. Barcelona: Estampa d'Eugeni Subirana, 1907. I, pp. 166, 189, 191, 216, 289, 290, 292, 397, 398, 451, 467, 490, 491, 518, 519, 533, 534, 566 i ss. 584, 591, 669, 671. Cf. també MORALES, RAMÓN: *El camí ral d'Aragó i altres itineraris per la comarca d'Anoia*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1966, p. 32.

4. SERRA, EVA: «Viatgers per Catalunya: els militars del Barroc». *L'Avenç*, núm. 51 (juliol 1982), pp. 53- 54.

- 1784: Bonaventura Claris i Postius, alcalde major d'Igualada.
- 1786: Joseph Townsend, clergue i científic anglès.
- 1787: Arthur Young, economista i agrònom anglès.
- 1788: Antonio Ponz, eclesiàstic valencià.
- 1788: Francisco de Zamora, oïdor de la Reial Audiència de Barcelona.
- 1790: Fra Climent de Sant Martí, religiós caputxi.
- 1790: Joaquín de Gálvez Santillana, alcalde major d'Igualada.
- 1791: Joan François Bourgoing, diplomàtic i escriptor francès.
- 1794-1799: Rafael d'Amat i de Cortada, baró de Maldà.
- 1801-1808: Gaspar Melchor de Jovellanos, polític castellà.
- 1808: Alexandre de Laborde, geògraf i polític francès.
- 1834: Charles Didier, aventurer suís.

Cal advertir, de tota manera, que en rigor aquestes descripcions –i moltes d'altres perfectament documentades- (5) no tenien com a objectiu estricte la descripció de les terres de la comarca de l'Anoia, sinó que indefectiblement es tracta de viatgers que recorrien el camí reial que travessava la comarca sense cap interès específic per les nostres contrades que no fos el derivat de tractar-se d'una ruta de pas obligatòria cap a la seva destinació, fos aquesta les terres peninsulars en la direcció est-oest, o la visita a Montserrat i el final de trajecte a Barcelona o la frontera francesa per als que viatjaven vers el litoral (6). Aquesta circumstància d'ésser la comarca de l'Anoia simplement una ruta de pas, insignificant en termes comparatius respecte a d'altres territoris, té un reflex inequívoc en l'escassa atenció que meresqueren les nostres contrades en les descripcions d'aquests viatgers, i aquest caràcter irrellevant cal fer-lo extensiu també a la mateix ciutat d'Igualada, l'exis-

5. Per a un repertori exhaustiu de les descripcions de viatgers, Cf. GARCÍA MERCADAL: *Viajes de extranjeros... Ob. cit.* 3 vols. *passim*. FARINELLI, ARTURO: *Viajes por España y Portugal desde la Edad Media hasta el siglo xv*. Madrid: Centro de Estudios Históricos, 1920, 511 p. ID. *Viajes por España y Portugal*. Madrid: Centro de Estudios Históricos, 1930, 564 p. RIBBANS, GEOFFREY W.: *Catalunya i València vista pels viatgers anglesos del segle xviii*. Barcelona: Editorial Barcino, 1955, 55 p. TASIS, RAFAEL: «Viatgers anglo-saxons als països de llengua catalana. (Catalunya al segle xviii)». *Pont Blau. Literatura. Arts. Informació*, n.º 37 (novembre 1955), pp. 401-406. BOLÒS I MASCLANS, JORDI: *Com veieren els Països Catalans alguns viatgers del segle xvi*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1980, 69 p. SANCHIS GUARNER, MANUEL: «El Regne de València en el segle xvii vist pels viatgers estrangers». *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, XXXI (València: 1968), pp. 1-57. MARTINEZ SHAW, CARLOS; GARCÍA CARCEL, RICARDO; SERRA, EVA *et alii*: «Viatgers per Catalunya: dels diplomàtics del Renaixement als somniadors del Romanticisme». *L'Avenç*, núm. 51 (juliol 1982), pp. 46-73. DOMÍNGUEZ ORTÍZ, ANTONIO: «Viatjant per la Catalunya del segle xvii. *L'Avenç*, núm. 39 (juny 1981), pp. 50-53.
6. En realitat aquesta mancança en les descripcions dels viatgers no és aplicable solament a la comarca de l'Anoia, sinó que per a la majoria d'ells tota la geografia catalana era considerada un lloc de pas en la seva ruta vers l'interior peninsular. GARCÍA CARCEL, RICARDO: *Historia de Cataluña. Siglos vii-viii*. Barcelona: Ariel, 1985, I, pp. 40-41. SÀNCHEZ, ALEJANDRO: «Viatgers per Catalunya: Els somniadors del Romanticisme». *L'Avenç*, núm. 51 (juliol 1982), pp. 53 i 69-71.

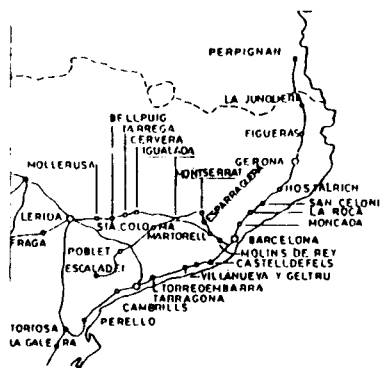
tència de la qual és sovint negligida o minimitzada en moltes de les descripcions (7). És per aquest motiu que en el present treball no pretenem realitzar una transcripció exhaustiva de la totalitat d'aquestes trenta-sis descripcions, objectiu inabastable d'altra banda ateses les dimensions d'aquest article, necessàriament limitades, sinó més aviat portar a terme la recopilació i sistematització d'aquells testimonis que, segons la nostra opinió, representen veritablement aportacions significatives a la infraestructura documental disponible sobre el conjunt de les terres de la comarca. En l'elaboració del treball ens hem limitat a transcriure fidelment els textos tal com eren reproduïts en les fonts originals bibliogràfiques, sense cap modificació ni en l'idioma ni en la seva presentació formal. Respecte a la delimitació dels textos de les descripcions, que com hem dit són de caràcter general en la majoria dels casos, hem adoptat com a límits teòrics de la comarca el territori comprès entre Martorell i Cervera en la direcció est-oest, i Montserrat i Santa Coloma de Queralt en la direcció nord-sud.

LES VIES DE COMUNICACIONS DE LA COMARCA DE L'ANOIA

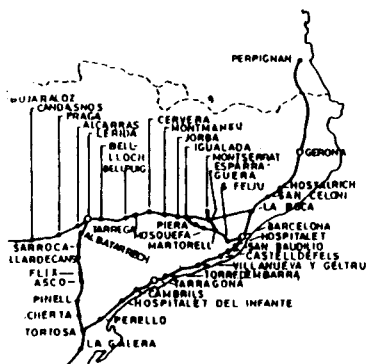
Una de les primeres informacions –de les més objectives i fiables– que es desprenen de les cròniques dels viatgers, són indubtablement les referides als recorreguts dels diversos camins que utilitzaren en els seus desplaçaments per la comarca. No cal dir que la ruta més freqüentada pels viatgers al llarg dels segles ha estat el «camí reial» per antonomàsia, és a dir, aquell itinerari calcat de l'antiga via romana, que seguint el curs del riu Anoia travessava la comarca d'est a oest, entre l'anomenat «pont de fusta» de Martorell i les terres segarrenques de Montmaneu i el coll de la Panadella. Respecte a aquest camí, el que sovint no ens adonem és que la seva existència transcendia de molt l'estricta realitat comarcal, i esdevingué pràcticament fins al segle XX la principal via de comunicacions de la Catalunya central, sense comparació possible respecte a cap altre camí carreter (8). Aquesta circumstància queda perfectament palesa a través dels diversos testimonis cartogràfics referits als segles moderns:

7. Hem d'ésser conscients que la comarca de l'Anoia anterior al segle XVIII era un territori remot i relativament despoblat de la Catalunya interior, i Igualada mateix una població molt modesta en el context general del país, la qual cosa fa que la seva presència sigui escassa tant en la cartografia com en els dibuixos i les representacions gràfiques de ciutats fetes per viatgers de l'època moderna. IGLÉSIES, JOSEP: *Evolució demogràfica de la comarca d'Igualada*. Igualada: C.E.C.I., 1972, pp. 11-23. ID.: «Les terres igualadines en l'antiga cartografia de Catalunya». *Miscellanea Aqualatensia*, 1 (Igualada: C.E.C.I., 1950), pp. 101-112. TORRAS I RIBÉ, JOSÉ M.: «Igualada en tres models de ciutat». *La Veu de l'Anoia*, núm. 289 (Igualada: 26 febrer 1988), p. 61.
8. MORALES: *El camí ral...* *Ob. cit.* p. 7

LES VIES DE COMUNICACIONS DE CATALUNYA EN ELS SEGLES MODERNS

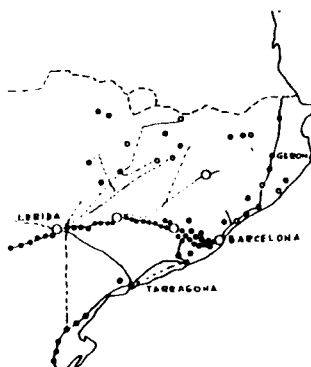
Segons el "Repertorio" de Pero Juan Villuga, de 1546.

Segons la guia de Guiseppe Miselli, de 1684.

Segons l'Itinerari de Postes, de 1720.

Distribució d'hostals en el segle XVIII.

Aquest camí ancestral, que ha quedat gravat de forma indeleble en la geografia de la comarca per topònims com Vilanova del Camí o Santa Maria del Camí, el trobem descrit en termes pràcticament idèntics, tant pel que fa al traçat com a les característiques de la ruta, des dels testimonis dels primers viatgers cinc-centistes fins als estudis tècnics realitzats a mitjan segle XIX per tal de demostrar la viabilitat i conveniència dels diversos projectes ferroviaris. Concretament l'any 1881, en la memòria del projecte de ramal entre Igualada i Sant Sadurní, encara es ponderaven en els següents termes els avantatges d'aquesta antiga ruta de l'Anoia: «*La orografia de la comarca [...] se presta en gran manera para la construcció de toda clase de vias de comunicació [...], y es tesis general que un trazado en buenas condiciones es siempre el que sigue la cuenca del rio [...] y el valle del Noya sin abandonar jamás las laderas de este rio*» (9).

Representació del «camí reial» de l'Anoia l'any 1720, segons el mapa de Catalunya de Josep Aparici

9. Ferrocarril de Igualada a San Saturnino de Noya. Memoria descriptiva, facultativa y económica. Barcelona: Establecimiento Tipográfico de Luis Tasso, 1881, pp. 6-9.

Al marge d'aquest camí reial d'Aragó, veritable eix vertebrador de les terres de la comarca al llarg dels segles, les rutes alternatives que es poden documentar en les descripcions dels viatgers són sempre accidentals i la seva utilització perfectament identificable en el temps. Durant els segles XV, XVI i XVII estigué en ús i fou molt freqüent un camí transversal que comunicava els monestirs de Montserrat, de Poblet i Santes Creus, passant per Igualada i Santa Coloma de Queralt. Aquesta fou la ruta utilitzada, per exemple, per la comitiva funerària que l'any 1416 traslladà al monestir de Poblet, per a la seva inhumació, el cadàver del rei Ferran d'Antequera, que havia mort a Igualada d'un atac de mal de pedra (10). Posteriorment fou també aquesta la ruta seguida pel viatger i escriptor austriac Hieronymus Münzer l'any 1494 (11), per la comitiva del rei Felip II l'any 1585, segons la descripció que en féu el cortesà Enric Cock (12), i l'any 1603 per Barthélémy Joly, conseller del rei Enric IV de França (13). Aquest camí transversal, que com hem vist té documentada la seva utilització des del segle XV, i que devia estar prou ben acondiciat com per permetre el pas de carruatges, anà deteriorant-se amb el pas del temps; l'any 1539 s'hi realitzaren treballs de millora ordenats pel virrei de Catalunya Francesc de Borja (14), però a començaments del segle XVII resultava ja gairebé intransitable segons la descripció que en féu Joly, i es considerava totalment abandonat i impracticable l'any 1683, segons l'estimació del mariscal de camp d'origen milanès Ambrosio Borsano: «*a unos tres quartos de legua de dicha villa [de Igualada] állase el viejo carril que hiva por un lugar que se dice Tous, y dicho camino andava por un ramo del mismo rio Noya, que por algunas conveniencias de lugares se ha dejado perder*» (15). D'altra banda, la desaparició formal d'aquesta ruta en el transcurs del segle XVII queda també perfectament reflectida en les mostres cartogràfiques que hem reproduït anteriorment, ja que si bé la veiem perfectament representada en el «*Reperitorio*» de Pero Juan Villuga de l'any 1546, en canvi no apareix ja en la guia de Guiussepe Miselli de l'any 1648 (16).

La resta de rutes documentades a la comarca en els segles moderns poden considerar-se clarament de segon ordre, camins de mules, senders de vianants o simples carreranyes de bestiar, que tenien la funció de comunicar entre si diversos

10. SOLDEVILA, FERRAN: «La mort de Ferran d'Antequera a Igualada». *Miscellanea Aqualatensis*, 1 (Igualada: C.E.C.I., 1950), p. 31.
11. MÜNZER, HIERONYMUS: *Viaje por España y Portugal en los años 1494 y 1495*. Madrid: Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos, 1924, p. 32.
12. COCK, HENRIQUE: *Relación del viaje hecho por Felipe II en 1585 a Zaragoza, Barcelona y Valencia*. Madrid: Imp. Aribau y Cia, 1876, pp. 117-120.
13. GARCÍA MERCADAL: *Viajes... Ob. cit.*, II, pp. 64-65. Del contingut d'aquest viatge n'existeix una traducció al català, signada per Eufemià Fort i Cogul amb el pseudònim de MIQUEL, FRANCESC A.: *Viatge a Catalunya d'un conseller del rei de França l'any 1603*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1967, 89 p.
14. GARCÍA CÁRCCEL: *Història de Catalunya... Ob. Cit.*, II, p. 54.
15. *Discurso General hecho por el Mrc. de Campo D. Ambrosio Borsano [...] en que describe toda la Carta Topográfica del Principado de Cataluña, Condados de Roselló y Çerdeña*. BC. Manuscrit núm. 2.371, pp. 131-132.
16. MADRAZO: *El sistema de transportes... Ob. cit.*, I, pp. 40 i 45. Cf. *supra* p.

indrets de la comarca o eren part de trajectes de caràcter més general. Dintre d'aquestes rutes de menor entitat caldria destacar l'antic camí entre Manresa i Igualada, que havia tingut la seva època d'esplendor en el temps de la reconquesta, i que ara havia reduït la seva funcionalitat a les comunicacions intercomarcals. Aquest camí tenia el seu recorregut per Guardiola, el coll del Mainès i Òdena. Entrava a Igualada pel portal d'aquella mateixa denominació, i es creuava amb el camí reial d'Aragó a l'interior del nucli urbà, per travessar després el riu Anoia en direcció a Montbui, Miralles, Vilademàger i les terres del Camp de Tarragona (17). Aquesta ruta apareix perfectament consolidada en el «*Prontuario de los caminos y veredas del Principado de Cataluña*», elaborat l'any 1808 per Pere Serra i Bosch, com a camí de bast entre Manresa i Igualada, i com a camí carreter entre Igualada i el Camp de Tarragona (18). Un altre d'aquests camins recorria pràcticament en tota la seva extensió –d'est a oest– la cadena muntanyosa que fa de llinda entre les comarques de l'Anoia i el Bages, per can Maçana, Sant Pau de la Guàrdia, coll Maianès, Castellfollit del Boix, can Regordosa, can Servitge, Pedrafita, Prats del Rei i Calaf. També tenia un caràcter tangencial respecte a les terres de la comarca el camí ramader que des del Pirineu i el Berguedà desembocava a la vall del riu Gàia, amb un recorregut per la comarca tocant el castell de Boixadors, Sant Pere Sallavinera, Calaf, els Prats de Rei, Pedrafita, i des d'aquí en direcció a Santa Coloma de Queralt (19). Aquestes rutes que tenien el seu recorregut pels confins de la Segarra i el Bages foren utilitzades per tres dels viatgers documentats en aquest estudi. Els naturalistes Joan Salvador i Antoine de Jussieu seguiren l'any 1716 un camí en ziga-zaga que els portà des d'Esparreguera i Collbató fins a Montserrat, d'aquí, per can Maçana, a Manresa i Cardona, per recular novament cap a Manresa i venir després a Igualada per enllaçar amb el camí reial (20). L'economista anglès Arthur Young l'any 1787 recorregué tangencialment la comarca entre Castellfollit de Riubregós, Calaf i probablement la ruta carenera que hem descrit, fins a Montserrat (21). Per la seva banda l'any 1788 Francisco de Zamora, oïdor de la Reial Audiència de Barcelona, travessà la comarca de retorn del seu viatge a la Vall d'Aran i Andorra, i descriví el trajecte entre Calaf, Prats del Rei, Copons, Jorba i Igualada, on enllaçà amb el camí reial (22).

Caldria al·ludir finalment a alguns dels camins que foren projectats a finals segle XVIII, però que en alguns casos no arribaren a realitzar-se efectivament fins ben entrat ja el segle XIX. Aquest fou el cas, per exemple, del camí d'Igualada a Vila-

17. VILÀ VALENTÍ, J.: «Homes i camins a la comarca d'Igualada». *I Asamblea Intercomarcial de Investigadores del Penedès y Conca d'Òdena*. Martorell: 1950, p. 222. IGLÉSIES, JOSEP: *Assaig sobre l'extensió de la comarca d'Igualada*. Igualada: Estudis Comarcals, 1938 [1948], pp. 112 i 154.
18. VILAR, PIERRE: *Catalunya dins l'Espanya moderna*. Barcelona: Edicions 62, 1968, IV, p. 75.
19. VILÀ: *Homes i camins... Ob. cit.* pp. 219-221.
20. SALVADOR, JOAN: *Viatge d'Espanya i Portugal (1716-1717)*. Barcelona: Edicions 62, 1972, pp. 23-25.
21. YOUNG, ARTHUR: *Viatge a Catalunya (1787)*. Barcelona: Edicions Ariel, 1970, pp. 67-68.
22. ZAMORA, FRANCISCO DE: *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. Barcelona: Curial, 1973, pp. 262-264.

franca del Penedès i Vilanova i la Geltrú, lloc aquest darrer del màxim interès per a l'economia de l'Anoia com a punt d'embarcament de molts dels productes fabricats a la zona (23). En el seu recorregut entre Vilafranca i Vilanova aquesta carretera havia estat esplanada l'any 1759 (24), però en canvi la comunicació amb Igualada era intransitable. L'any 1816 la construcció d'aquesta carretera era considerada prioritària en un informe de la Junta de Comerç de Barcelona, i el projecte d'aquesta obra fou inclòs en el «*Plan General de Comunicaciones*» aprovat per les Corts el 7 de novembre de l'any 1820 (25). De totes maneres, l'obra restà empantada durant molt de temps. L'any 1821 els ajuntaments de Vilafranca i Vilanova i la Geltrú acordaren destinar 25.000 rals anuals procedents dels arbitris municipals a fi d'estimular la realització de l'obra, i l'any 1833 novament la Junta de Comerç de Barcelona declarava prioritari el traçat d'aquesta carretera (26). No fou, però, fins l'any 1844 que començaren les obres d'esplanació d'aquesta nova ruta, l'any 1868 encara estava en construcció, i no va acabar-se del tot fins l'any 1883 (27).

Dintre d'aquest apartat mereix indubtablement una menció especial el traçat de la variant del camí reial pel coll del Bruc. Tot i que les primeres mencions a aquesta nova ruta siguin de finals segle XVIII, quan l'any 1790 s'estaven realitzant obres d'esplanació de la carretera a les rodalies de Castellolí, cal assenyalar que en termes d'utilització aquest fou un dels camins més transitats de la comarca, no pas com a part del camí reial, sinó com a ruta obligada per accedir al monestir de Montserrat. Tanmateix aquesta funcionalitat és destacada en la descripció que feia l'ajuntament de Castellolí l'any 1790: «*[Por dicho término] pasa una carretera no construida de planta, que viene de Igualada y que va en Monserrate, y un camino real que dista media hora de la carretera, y que va de Igualada a Esparraguera*» (28). En aquest sentit cal assenyalar que el pas per aquesta variant en direcció a Montserrat el trobem documentat tant en el cas dels viatgers que seguien la ruta vers les terres de l'interior peninsular com en els que utilitzaven les diverses rutes transversals ressenyades en aquest capítol, des de Hieronymus Münzer l'any 1494 fins el darrer dels viatgers documentats, l'aventurer suís Charles Didier, que féu el trajecte l'any

23. TORRAS I RIBÉ, JOSÉ M.: «Trajectòria d'un procés d'industrialització frustrat». *Miscellanea Aquilantensis*, 2 (Igualada: C.E.C.I., 1974), pp. 166-167. ID. *La revolució industrial a la comarca de l'Anoia*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1979, pp. 22-25. MADDOZ, PASCUAL: *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar*. Madrid: 1849, IX, p. 402.
24. CARRERA PUJAL, JAIME: *Historia política y económica de Cataluña. Siglos XVI al XVIII*. Barcelona: Ed. Bosch, 1947, IV, p. 362.
25. ID. *La economía de Cataluña en el siglo XIX*. Barcelona: Ed. Bosch, 1961, IV, p. 260. MADRAZO: *El sistema de transporte...* Ob. cit. I, p. 181.
26. CARRERA: *La economía de Cataluña...* Ob. cit. IV, pp. 264 i 267.
27. Segons MADDOZ, que escrivia l'any 1844, «se está empezando una nueva carretera pasando por Capellades y Vilafranca» (*Diccionario...* Ob. cit. IX, p. 402. MADRAZO: *El sistema de transporte...* Ob. cit. I, p. 149. CARNER, ANTONIO: *Historia de Igualada en 30 minutos*. Igualada: Publicaciones M. I. Ayuntamiento, 1966, p. 99. *El Penedès i l'Anoia*. «Gran Geografía Comarcal de Catalunya». Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1982, V, p. 378.
28. Resposta de l'ajuntament de Castellolí al «Questionari» de Francisco Zamora, núm. 9 (11 gener 1790). BPRM. Manuscrit núm. 1.679. Aquestes respostes formen part d'un treball extens que tenim en curs de realització, titulat *Economia i societat a la comarca de l'Anoia en el tombant dels segles XVIII i XIX. Les respostes al «Questionari» de F. Zaroma i altres informes*.

1834. La permanència en ús d'aquesta ruta queda acreditada també dels plànols caminers dels segles moderns, des dels «*Repertorios*» de Villuga i de Meneses, de 1546 i 1576 respectivament, a les guies de Miselli de 1684 i de Santiago López de 1828 (29).

Respecte a l'explanament de la variant del coll del Bruc, per adequar-la a la funció de «camí reial» alternatiu a la ruta que seguia el traçat del riu Anoia, l'any 1798 s'estaven realitzant obres a les rodalies del mateix poble del Bruc, les quals s'acolliren a la normativa «*dirigida a la composició de carreteras y caminos públicos por medio de los vecinos [...] que sólo costará la recomposición unos 60 jornales de hombre, que podrán repartirse proporcionalmente*» (29 bis.). El primer viatger que ha deixat descrita íntegrament la utilització de la variant del coll del Bruc com a camí reial fou el polític castellà Gaspar Melchor de Jovellanos, en el seu recorregut de retorn de l'illa de Mallorca, on estigué confinat durant set anys. El testimoni de Jovellanos esdevé veritablement excepcional, ja que es tracta d'una descripció duplicada, d'anada i tornada, amb el valor afegit que mentre que l'any 1801 seguí l'itinerari tradicional per Capellades i Piera, en el viatge de retorn, realitzat l'any 1808, utilitzà ja la variant del Bruc (30). Testimonis complementaris ens permeten deduir que el pas del camí reial pel coll del Bruc s'havia consolidat entre els anys 1802 i 1805 (31), i l'any 1808 aquesta nova ruta fou utilitzada per l'exèrcit francès del brigadier Schwartz en la seva expedició punitiva contra Manresa, que fou interceptada pels sometents i les tropes resistents catalanes a la rodalia de can Maçana, paratge on tingueren lloc les famoses batalles del Bruc (32). El ramal del coll de Bruc en direcció a Manresa, en canvi, fou considerat durant molt de temps intrasitable per tots els viatgers; a partir de 1804 s'iniciaren treballs d'esplanació d'aquest camí, però les vicissituds polítiques i militars de l'època retardaren l'acabament de l'obra fins l'any 1835 (33).

L'ACTITUD, LES DESCRIPCIONS I L'ANECDOTARI DELS VIATGERS DELS SEGLES MODERNS

En les pàgines precedents ens hem limitat a utilitzar els testimonis sobre les rutes que seguiren els viatgers en els seus recorreguts per la comarca, per tal de poder

29. MADRAZO: *El sistema de transporte...* *Ob. cit.* I, pp. 40, 41, 45 i 140. *Cf. supra*, p. 29 bis. ACA. *Real Audiencia-Consultas*. Reg. 1.163, F. 542 V.-543. 26 novembre 1798.
30. JOVELLANOS, GASPARD MELCHOR DE: *Obras publicadas e inéditas*. Madrid: Biblioteca de Autores Españoles, 1956, vol. 86, pp. 148-149.
31. MADDOZ data l'any 1802 el canvi en l'itinerari del camí reial entre Capellades i el Bruc (*Diccionario...* *Ob. cit.* IV, p. 370). Els drets del «portazgo» del coll del Bruc eren estimats l'any en 62.685 rals de billó. MADRAZO: *El sistema de transporte...* *Ob. cit.* II, p. 761.
32. TORRAS I RIBÉ, JOSÉ M.: *Sometents, exèrcit i poble a les batalles del Bruc*. Barcelona: Ajuntament del Bruc, 1983, pp. 7-9.
33. OLIVERAS I SAMITIER, JOSEP: *Desenvolupament industrial i evolució urbana a Manresa (1800-1870)*. Manresa: Caixa d'Estalvis de Manresa, 1985, pp. 50-51. CARRERA: *La economía de Cataluña...* *Ob. cit.* IV, pp. 260, 263, 265 i 267.

traçar el mapa de les vies de comunicacions més utilitzades al llarg dels segles. De totes maneres, al marge d'aquestes observacions objectivables, els testimonis i les opinions expressades pels viatgers, si bé sovint poden considerar-se superficials, tòpiques i enganyoses, també és cert que sempre solen ésser espontànies, fruit de l'experiència personal, i amb l'aportació de valuoses informacions de primera mà (34). Alguns d'aquests viatgers, com el jurista francès Esteve de Silhouette, que l'any 1729 recorregué la ruta entre Barcelona i València, arribaren a formular com un temari exhaustiu sobre els interessos i l'actitud que calia atribuir al viatger: «*Debe examinarlo todo, debe aplicarse a conocer en cada sitio la religión, las costumbres, la lengua, el clima; las producciones del país, el tráfico, las manufacturas, el gobierno, las fuerzas, las fortificaciones, los arsenales, los monumentos*» (35).

Aquest és, per tant, un repertori del tipus d'informacions que podem trobar en les descripcions dels viatgers, en tots els casos mediatitzades per la personalitat, la professió i l'extracció social de cadascun dels autors, circumstàncies naturalment diferents, com hem vist, dintre de la tipologia dels viatgers que recorregueren la comarca de l'Anoia en els segles moderns: diplomàtics, cortesans, militars, religiosos, economistes, etc.

Unes observacions comunes a tots ells són les referides a les característiques dels camins que travessaven la comarca, considerats pèssims i intransitables per tots els testimonis sense excepció, i el més significatiu és que aquest punt de vista és expressat pràcticament en idèntics termes al llarg de tot el període estudiat, des de finals del segle XV a començaments del segle XIX (36). L'ambaixador florentí Francesco Guicciardini, per exemple, l'any 1511 definia el seu recorregut prop de Piera com un camí dolent i selvàtic (37). El trajecte entre Igualada i el monestir de Santes Creus, passant per Santa Coloma i Sant Magí de la Brufaganya, era descrit en termes catastròfics –i probablement amb una certa dosi d'exageració–, per Barthélémy Joly, en el transcurs del viatge que féu l'any 1603 juntament amb l'abat general de l'ordre cistercenca Edmon de la Creu: «*Aquell trajecte fou el més terrible, el més*

34. MARTINEZ SHAW, CARLOS: «Els llibres de viatges com a font històrica». *L'Avenç*, núm. 51 (juliol 1982), pp. 46-48.
35. GARCÍA MERCADAL: *Viajes...* *Ob. cit.* III, p. 186. Un repertori coincident sobre els interessos dels viatgers en SARRAILH, JEAN: *La España Ilustrada de la segunda mitad del siglo XVIII*. Madrid: F.C.E., 1974, pp. 345-346.
36. En realitat el problema de les comunicacions i el mal estat endèmic de les carreteres i camins era especialment greu a tota la península encara en ple segle XVIII. Sobre aquest tema, Cf. RINGROSE, DAVID R.: *Los transportes y el estancamiento económico de España (1750-1850)*. Madrid: Tecnos, 1972, 222 p. Aquest problema general s'agreuja en el cas de Catalunya, comparativament un dels llocs de major trànsit carreter, i amb una de les pitjors xarxes de camins de tot l'estat. MADRAZO: *El sistema de transporte...* *Ob. cit.* I, pp. 160, 165-167, 186 i 315. VILAR: *Catalunya...* *Ob. cit.* IV, p. 74. Sobre la política d'obres públiques i millora de camins realitzada a Catalunya durant el segle XVIII, Cf. ARRANZ, MANUEL: «Els camins i l'ordenació del territori a Catalunya en temps de Carles III». Segon Congrés d'Història Moderna de Catalunya. *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*. 8-1 (Barcelona: Departament d'Història Moderna, 1988), pp. 655-664.
37. ALONSO GAMO, JOSÉ MARÍA: *Viaje por España de Francisco Guicciardini, embajador de Florencia ante el rey Católico*. València: Editorial Castalia, 1952, p. 42. MERCADER, JUAN: «Guicciardini, 1512 y nuestra comarca». *Boletín de la Agrupación Fotográfica de Igualada*. 2.ª època, n.º 75 (Igualada: maig de 1948), pp. 3-4.

punxegut, el més picat, el més ardu, el més sapat, el més escarpat, el més muntanyós, el més atzarós, el més arriscat, el més perillós, el més rocós, el més pedregós, el més ple de palets, el més ple d'esculls, el més gravalós, el més boterut, el més escabrós, el més brut que mai hagués transitat [...]. El company amb qui viatjava, i que havia corregut molt de món, va jurar que mai no havia vist un camí tant dolent com aquell, on els cavalls sempre tenien o la pota del davant, o la del darrera, al caire del precipici» (38). A mitjans segle XVIII, el camí reial entre Igualada i Cervera, especialment a partir de Jorba, era considerat per les autoritats com intransitable i un dels pitjors de Catalunya, i el seu accidentat recorregut ens és descrit l'any 1716 pel naturalista Joan Salvador: «Passàrem a Jorba per mal camí, i després de tres hores bones nos quedàrem a Santa Maria. Lo dia 15 passàrem un llogarret anomenat Porquerisses i continuant sempre un camí pedregós i desert, pujàrem a Montmaneu, éssent la pujada molt mala i ab graonada» (39). Aquesta mateixa ruta de prop de Montmaneu és descrita encara en termes més desastrosos per Jovellanos, en el seu viatge de l'any 1801: «Harto está el camino siempre malo; pero peor después de atravesar el lugar de Hostalets. Es malísima, quebradísima y pendienteísima la cuesta que se monta fuera de él, y más adelante dos malísimos pasos yendo el camino en peña [...]. El camino empeoraba siempre, y en verdad que nada le faltaba para ser el peor de la carrera y aún del Reyno. Las ruedas se hundían en las hondas carriladas abiertas para los carromatos. Pantanos, atolladeros, atascaderos, grandes piedras atravesadas, y todo cuanto puede aumentar el riesgo y la fatiga del camino se presentaba sucesivamente en el nuestro» (40). De totes maneres, però, el compendi més arrodonit de les afroses dificultats que havien de suportar els viatgers que travessaven la comarca de l'Anoia ens l'ofereix potser el geògraf francès Alexandre Laborde en el seu «Itinéraire descriptif de l'Espagne», escrit a començaments del segle XIX: «On passe la Noya à gué; on remonte par une montée rude et difficile; on parcourt pendant long-temps des montagnes stériles et inhabitées [...]; on remonte encore de nouvelles montagnes, d'où l'on sort pour entrer dans la plaine où est situé Igualada [...]. Pendant cette route on suit souvent les bords de la Noya; quelquefois on marche dans son lit; on la passe à gué une douzaine de fois; aussi le chemin est-il boueux, difficile, dangereux même, et quelquefois impracticable dans les temps de pluie» (41).

Naturalment que a la vista del pèssim estat dels diversos camins que recorrien la comarca no ens ha d'estranyar que els viatgers haguessin de suportar sovint incidències desagradables, la més freqüent de totes el quedar bloquejats en algun punt del trajecte a causa de les rubinades que feien impossible travessar el riu Anoia a gual. Un informe adreçat a les autoritats borbòniques a mitjan segle XVIII descrivia

38. Transcrit per GARCÍA MERCADAL: *Viajes... Ob. cit.* II, pp. 64-65. La versió lliure al català que reproduïm és obra d'Eufemià Fort. MIQUEL: *Viatge a Catalunya... Ob. cit.* pp. 64-65.
39. L'any 1778 un informe sobre l'estat de les carreteres catalanes, elaborat per l'ajuntament de Barcelona, considerava el tram del camí reial entre Igualada i Cervera com un dels pitjors de Catalunya. CARRERA: *Història política... Ob. cit.* IV, p. 365. SALVADOR: *Viatge... Ob. cit.* p. 24.
40. JOVELLANOS: *Obras... Ob. cit.* pp. 63-64.
41. LABORDE, ALEXANDRE DE: *Itinéraire descriptif de l'Espagne*. Paris: Imprimerie de Firmin Didot, 1827, II, pp. 95-96.

els inconvenients del camí reial de l'Anoia amb els termes següents: «*La evidencia manifiesta repetidamente que por la carretera destinada para pasar los correos y tropa de Barcelona a la corte, en tiempos de lluvia impide su paso [...] por las repetidas ocasiones en que se ha de pasar el Noya hasta llegar a la villa de Igualada, ocasionando este impedimento muchas detenciones, además del riesgo y peligro con que se ha de pasar por los expresados parajes*» (42).

Aquestes dificultats de travessar a gual el riu Anoia són també una referència obligada en totes les descripcions de viatgers que hem pogut documentar. Enric Cock, escorta del rei Felip II, es lamentava l'any 1585 d'haver hagut de travessar «*veinte y siete veces un arroyo que se dice Rigar [sic]*» (43). L'igualadí Jaume Carresmar, en el seu «*Discurso sobre la agricultura, comercio e industria*», elaborat l'any 1780, ressaltava també en la seva descripció de l'economia de la comarca els greus inconvenients que ocasionava el riu Anoia, que «*atravesa en varios parages el camino real de Madrid, de suerte que en las ocasiones de avenidas fuertes de agua es expuesto el transitarlo, pero fácil quando cesan estas*» (44). Un parer gairebé idèntic és expressat pel clergue valencià Antonio Ponz, l'any 1788: «*El molestísimo riachuelo Noya, llamado Anabis en los tiempos antiguos, hay que atravesarlo una docena de vences a vado, y es gran suerte para el pasajero que lleve poca agua, como quando yo lo pasé; porqué esta molestia, añadida a la del pésimo camino, es insopórtable y ocasión de frecuentes desgracias en tiempos muy lluviosos*» (45).

A la vista d'aquests testimonis, tots ells coincidents, cal suposar que eren múltiples les incidències i les incomoditats provocades per aquest mal estat endèmic dels camins. El baró de Maldà, per exemple, en la seva descripció de diferents itineraris per la comarca, identificava els punts pitjors del recorregut. Un dels llocs de pas més obligat i difícil era sens dubte el trajecte entre Jorba i la Panadella: «*Después de arrimar-nos a un lloch tan rònach com és lo de Jorba, donaba uns patims- patams lo cotxe que nosaltres, a no rèbre algun patach o tostorró, saltàbam com una pilota, tremolant y traquetejant lo coche sobre tant pedruscall y rocas en lo camí [...]. Y tant traqueteig com patirem, pols en demasia y calor [...], bastant descodernats anàbam ab todas estas incomoditats*». L'altre punt negre del camí era la baixada entre Vallbo-

42. CARRERA: *Historia política...* Ob. cit. IV, pp. 354-355. El règim del riu Anoia és típicament mediterrani, com correspon a una pluviometria que es mou entre unes mitjanes anuals de 400 i 800 mil·límetres segons les zones. Això dona uns caudals escassos la major part de l'any, amb forta estacionalitat estival, i freqüents tempestes i riuades en els mesos de la tardor. *Geografía de Catalunya...* Ob. cit. III, pp. 331-332. IGLÉSIES: *Assaig...* Ob. cit. p. 65. MARCADER, JOAN: La ciutat d'Igualada. Barcelona: Editorial Barcino, 1953, pp. 18-22. MORALES, RAMÓN: *El riu Anoia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984; pp. 56-64.
43. COCK: *Relación del viaje...* Ob. cit. pp. 117-118. L'atribució de noms erronis al riu Anoia, en aquest cas anomenat *Rigar*, era freqüent entre els viatgers dels segles moderns. JOVELLANOS, per exemple, utilitzà la denominació de riu *Copons* a diverses parts del seu itinerari (*Obras...* Ob. cit. pp. 63-64). Rafael d'Amat, per la seva banda, incorregué en l'error d'anomenar *Llobregat* el riu que té el seu curs per la rodalia d'Igualada. AHCB. Manuscrit A-253. «*Calaix de Sastre*». Col·lecció Baró de Maldà, p. 936.
44. BC. *Junta de Começ*, lligall 143 bis. F. 585-586.
45. PONZ, ANTONIO: *Viage de España, en que se da noticia de las cosas más apreciables y dignas de saberse que hay en ella*. Madrid: Vda. de Ibarra, 1788, XIV, p. 134.

na i la Font de la Reina, on els viatgers hagueren de baixar del cotxe i fer a peu part del camí, a causa de la «desigualtat del terreno, ab tanta berruga com hi havia, y algunas rocas com uns escambells» (45 bis). Precisament en aquest mateix lloc l'any 1786 sofrí un accident del carruatge del viatger anglès Joseph Townsend: «Como bajásemos hacia el río, nuestro coche volcó [...]. Felizmente no experimentamos ningún otro inconveniente más que algunas ligeras contusiones» (46). Gaspar Melchor de Jovellanos, per la seva banda, en el viatge que realitzà per l'Anoia l'any 1801, sofrí dos accidents en l'espai de pocs quilòmetres, a l'entrada i la sortida de la comarca, aproximadament en els mateixos paratges destacats com intransitables pel baró de Maldà. En el primer cas, en passar el que ell anomenava «la mala venta de Panadella», Jovellanos ja va ésser expectador de l'accident d'un altre carruatge amb el qual es va creuar, «que perdió una rueda en la lucha [...] y no hubo fuerzas humanas para sacar el coche de su atascadero». Pero l'endemà, baixant ja cap a Santa Maria del Camí, volcà també el seu carruatge: «A pesar del sumo cuidado del mayoral, que era superior a toda comparación, y de los aullidos del zagal, [...] dimos con nosotros en tierra, y vaya de primer vuelco. Por fortuna fue sin desgracia, y como sucede en tal caso, se convirtió en risa».

A l'altra punta del trajecte, en remuntar el fort pendent del camí entre Capellades i Vallbona, el carruatge de Jovellanos sofrí un nou accident: «subiendo la cuesta que va al lugar de Valbuena [...] descubrimos per primera vez en nuestro largo viaje la piedra berroqueña, para nosotros aciaga, [y] entró el coche por el estrecho carril abierto en ella: la clavija del juego delantero se había doblado un poco con los esfuerzos del día; al vencer un repecho se salió de su anclaje y nuestro coche, ya desnivelado, dio otra vez consigo y con nosotros en tierra. No hubo desgracia, aunque el pobre mayoral, cayendo del pescante, dio un buen porrazo». A través d'aquestes peripècies, Jovellanos no s'està de qualificar el camí reial de l'Anoia com un dels pitjors i més perillosos que hagués mai recorregut, «y debemos confesar que tan repetidos sustos y afanes, si primero disgustan y después impacientan, al cabo llenan de indignación a viajeros y carruajeros» (47).

Un tema associat en certa manera a la problemàtica de les diverses rutes que travessaven la comarca, al caràcter escabrós de la seva geografia, i al mal estat endèmic dels camins, és el que fa referència a l'actuació sovintejada a les terres de l'Anoia de quadrilles de bandolers i saltejadors de camins (48). Certament que aquest tipus de delinqüència ara molt comuna a la Catalunya dels segles XVI i XVII –només cal recordar la conflictivitat originada per les famoses faccions o partides

45bis. AMAT, RAFAEL D': Viatge a Maldà i anada a Montserrat (Edició a cura de Margarida Aritzeta). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986, pp. 48 i 51.

46. GARCÍA MERCADAL: *Viajes...* Ob. cit. III, p. 1.385. Cf. també una edició recent, en TOWNSEND, JOSEPH: *Viaje por España en la época de Carlos III*. Madrid: Turner, 1988, pp. 82-83.

47. JOVELLANOS: *Obras...* Ob. cit. pp. 63- 66.

48. TORRAS I RIBÉ, JOSÉ M.: «Bandolers i saltejadors de camins a la comarca de l'Anoia en els segles XVI i XVII». *La Veu de l'Anoia*, núm. 366 (18 agost 1989), pp. 24-25. ID. «Igalada». Dins *Història de l'Anoia*. Manresa: Parcir. Edicions Selectes, 1988 (2a.), I, pp. 64- 66. SEGURA: *Història d'Igalada...* Ob. cit. I, pp. 136, 191, 285-286, 496-501, 510-511, 513, 534-535.

dels «nyerros» i «cadells»- (49). De totes maneres, en el cas de la comarca de l'Anoia el tema del bandolerisme esdevé veritablement una de les característiques més definidores de com era vista la comarca en aquesta època, amb el valor afegit que la coincidència entre els diversos testimonis documentals és absoluta, des de les actes municipals i la documentació centralitzada de la cancelleria reial, a les descripcions dels viatgers. En realitat, pràcticament tota la geografia comarcal es veia involucrada en les accions bandoleres, però era el camí reial, al llarg de tot el seu recorregut, el que apareix al·ludit amb més freqüència com a escenari principal dels assalts i robatoris, amb especial menció als llocs de Montmaneu, Santa Maria del Camí, Tous, Jorba, Vallbona, Piera, i fins i tot la mateixa rodalia d'Igualada, paratges on pillardejaven les quadrilles dels bandolers «Bigarrat», «Cosconell», Moreu Palau, Pere Coca, «Trucafort», Pere Barbeta i altres, algunes d'elles formades per més d'un centenar de malfactors. Era, per tant, tota la ruta de l'Anoia —o més exactament el camí reial en tota la seva extensió— el que es veia afectat per aquesta problemàtica, tal com ho expressaven gràficament les mateixes autoritats, per exemple el virrei de Catalunya comte de Miranda, l'any 1586: «*Lo camí real que ve de Leyda a esta ciutat [de Barcelona] està assetiat y vexat de ladres*» (50). En aquesta època de tombant dels segles XVI y XVII la inseguretat dels camins que travessaven la comarca s'agreujà encara de manera considerable com a conseqüència del trànsit sovintejat pel camí reial de l'Anoia dels combois de carros carregats amb metalls preciosos procedents del continent americà, que des de Castella feien el trajecte fins a Barcelona on eren embarcats en direcció a Itàlia (51).

Aquest conjunt de circumstàncies, i el clima de temor i inseguretat que el fenomen bandoler ocasionava, el trobem expressat no solament en les descripcions dels viatgers, sinó que esdevingué tema literari per a la novel·lística de l'època. A començament del segle XVI, per exemple, l'ambaixador florentí Francesco Guicciardini solament destacava, de tot el seu recorregut per la comarca de l'Anoia, que «*el*

49. Sobre la problemàtica general del fenomen bandoler a Catalunya, vegi's l'obra clàssica de JOAN REGLÀ: *El bandolerisme català del Barroc*. Barcelona: Edicions 62, 1966, p. 207. Una visió exhaustiva i innovadora del problema bandoler en TORRES I SANS, XAVIER: *Nyerros i cadells: bàndols i bandolerisme a la Catalunya de l'Antic Règim (1590- 1640)*. Tesi Doctoral (inèdita). UAB: 1988, 4 vols. Cf. també LLADONOSA, JOSEP: *El bandolerisme a la Catalunya occidental*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1966, 62 p. GARCÍA CARCEL, RICARDO; TORRES, XAVIER; SALES, NÚRIA; SIMÓN, ANTONI: «Dossier: el bandolerisme». *L'Avenç*, núm. 82 (maig 1985), pp. 28-58. SALES, NÚRIA: *Senyors bandolers, miquelets i botiflers*. Barcelona: Editorial Empúries, 1984, pp. 11-101.
50. TORRAS: *Bandolers...* *Ob. cit.* pp. 24-25. ID. *Història de l'Anoia...* *Ob. cit.* I, pp. 64-66. SEGURA: *Història d'Igualada...* *Ob. cit.* I, pp. 495-501, 510-511, 513, 534-535. TORRES: *Nyerros i cadells...* *Ob. cit.* I, pp. 218, 244, 310, 330, 332, 335 (mapa) i 337; IV, pp. 1.504-1.510. MADRAZO: *El sistema de transporte...* *Ob. cit.* I, p. 55. CARRERA: *Història política...* *Ob. cit.* I, p. 132. ELLIOTT, J.H.: *La revolta catalana (1598- 1640)*. Barcelona: Ed. Vicens Vives, 1966, pp. 48, 50, 55-56, 101-102, 199. ROMEU I FIGUERAS, JOSEP: «Bandolerisme i periodisme al segle XVI. A propòsit d'uns fets ocorreguts a Igualada el 1573». *Vida*, núm. 1.000, pp. 27-28 (22 febrer 1973); núm. 1.001, pp. 14-15 (8 març 1973).
51. REGLA CAMPISTOL, JUAN: «Los envíos de metales preciosos de España a Italia a través de la Corona de Aragón durante los Austrias, y sus relaciones con el bandolerismo pirenaico». *Estudios de Historia Moderna*. IV (Barcelona: C.S.I.C.-C.E.H.I., 1954), pp. 101-102.

país que envolta Montmaneu, a conseqüència del gran nombre d'assassins que hi ha, és un lloc molt perillós. Això és així, per una banda, pel fet que dessota de Montmaneu es clou una vall a la qual van a parar moltes torrenteres i, per altra banda, per haver-hi a prop Santa Coloma, castell que pertany a un gentilhome i on, per privilegi, no hi pot pas actuar la justícia del rei. Per aquest fet, és un refugi de lladres, en els robatoris dels quals té la seva part el referit gentilhome» (52). Per la seva banda Enric Cock, cortesà que acompanyava el rei Felip II en el seu viatge a Barcelona de l'any 1585, es feia ressò del mateix problema: «Suele cerca de Montserrat en otros tiempos ser muy peligroso el camino, porque muchas veces venia una cuadrilla de ladrones y quitaba a los negociantes sus dineros y mercaderías» (53). També el militar castellà Diego Duque de Estrada descriu la seva experiència personal sobre el problema, esdevinguda en el transcurs del seu viatge per la comarca de l'Anoia en direcció a Barcelona, l'any 1613: «Había en aquel tiempo muchos bandidos en el reino de Cataluña, y entre ellos el capitán Testa de Ferro con doscientos bandidos, y el capitán Roque Guinart [...]. Llegamos a Igualada con la hostia en la boca, teniendo aviso de aquí van los bandoleros, allí llegaron, allá nos aguardan, aquí nos departimos [...]. En el camino de Barcelona hallamos muchos bandidos, pasando por en medio de los lugares hombres feroces y, aunque asalvajados, galanes de armas y tahalies, de quien no tuvimos pocos sustos» (54). De totes maneres, fou el gran escriptor castellà Miguel de Cervantes qui contribuï sens dubte a popularitzar més extensament el tema del bandolerisme de l'Anoia en les seves obres, des del mateix «*Quijote*», en el qual situa l'actuació dels bandolers aproximadament entre Montmaneu i Piera, i descriu la seva relació personal amb la quadrilla de Perot Rocaguinarda (55), o en l'obra «*Las dos doncellas*», on narra extensament en clima novel·lesc l'episodi d'un robatori executat precisament en un paratge de les rodalies d'Igualada, on els bandolers havien espoliat en un mateix assalt més de trenta viatgers (56).

Dintre d'aquest apartat del que podríem anomenar descripcions funcionals sobre la ruta seguida pels viatgers, un darrer aspecte a ressenyar seia aquell conjunt de notícies puntuals, de caràcter menor la majoria de les vegades, que ens informen, per exemple, sobre l'estat de les cases i el nombre dels veïns de cadascuna de les poblacions, com la Hernando Colón, fill il·lítim del navegant Cristòfol Colom, que

52. ALONSO: *Viaje por España...* Ob. cit. pp. 42-43. BOLÓS: *Com veieren...* Ob. cit. p. 27. MERCADER, J.: *Guicciardini...* Ob. cit. pp. 3-4.
53. GARCÍA MERCADAL: *Viajes...* Ob. cit. I, p. 1.358.
54. COSSIO, JOSÉ Ma. DE: *Autobiografías de soldados (siglo xvii)*. Biblioteca de Autores Españoles, XC (Madrid: 1956), pp. 296-297. Pel tipus de descripció que fa Duque, no es pot descartar que la seva opinió estigués influïda pel tractament del tema del bandolerisme que féu Cervantes en les seves obres recentment aparegudes, Cf. *infra*.
55. CERVANTES, MIGUEL DE: *Don Quijote de la Mancha*. Barcelona: Editorial Juventud, 1958, pp. 972-985. Cervantes descriu l'acció dels bandolers en un paratge del camí reial situat a una distància entre dues i tres jornades de viatge abans d'arribar a Barcelona, circumstància que ens permet identificar l'acció a la zona entre Montmaneu i Piera. Sobre el càlcul de les velocitats assolides pels viatgers de l'època, Cf. MADRAZO: *El sistema de transporte...* Ob. cit. II, p. 549. FERNÁNDEZ: *Els observadors...* Ob. cit. pp. 60-61.
56. CERVANTES, MIGUEL DE: *Novelas ejemplares*. Madrid: Moya y Plaza Libreros, 1881, pp. 380-382.

viatjà per la comarca l'any 1519 (57), o sobre les distàncies en llegües entre els diversos pobles, a vegades d'una manera obsessiva i sense gaire interès, com és el cas de l'ambaixador venecià Andreas Navagero, l'any 1523 (58). D'altres viatgers assa- gen una cita erudita sobre la història d'algunes poblacions, com la referència a fonts clàssiques que utilitzà el portuguès Gaspar Barreiros, canonge de la catedral d'Èvo- ra, per descriure els orígens pre-romans d'Igualada, en una al·lusió textual manifes- tament extemporània: «*Iguolada é hua villa de Coroa de CL vezinhos de boas casas. Esta diz Marineo que Ptolemaeo chama Ergavia; dos Ergavicenses faz tambem Plinio mençam, é diz que eram da iurdiçam do convento Caesar augustano, quer dizer que respondiam â chancelaria de Çaragoça*» (59). Referències a fonts clàssiques llatines, igualment opinables, foren també utilitzades per Pere de Marca, bisbe de Tolosa de Llenguadoc, en la descripció que féu d'Igualada en la seva obra «*Marca Hispànica*», publicada l'any 1688: «*Iespus podria, amb la benevolència del lector, considerar-se com Igualada, encara que no hi hagi sinó un motiu molt lleu per a aquesta suposició. Igualada és una població prou important, que dins un pla agrada- ble i bastant ample, es troba al camí general després de recorreguts aspres colls i valls de la Conca d'Òdena. En els documents antics s'anomenava Aqualata. Hi ha un avinent i molt concorregut hostel de viatgers per a descansar de les molèsties i fatigues dels trajectes que hom emprèn*» (60). També l'eclesiàstic i historiador valencià Fran- ces Diago aportà una referència erudita en l'al·lusió que féu a Igualada en la seva «*Descripció de Catalunya*» de 1605, en recordar que fou el lloc «*adonde murió Fernando primero Rey de Aragón*» (61).

Un darrer aspecte a considerar en aquest apartat és l'anecdolari dels viatgers pròpiament dit, que adopta formes diverses segons les èpoques, des de descripció de fenòmens d'actualitat esdevinguts en el transcurs dels viatgers, a apreciacions –so- vint molt opinables– sobre determinats aspectes del paisatge, les cases o la gent dels llocs del recorregut. Un parer sorprenent, i estrictament conjuntural, fou l'expressat l'any 1612 per un viatger francès anònim, que en arribar a Igualada associà imme- diatament el nom de la ciutat amb l'escàndol financer que havia costat el càrrec de

57. VILA, MARC AURELI: «Els itineraris d'Hernando Colón per Catalunya 1519». *Miscel·lània Pau Vila. Societat Catalana de Geografia de l'IEC (Granollers: 1975)*, pp. 486-487. BOLÒS situa aquest viatge –pensem que erròniament– a l'any 1529 (Com veieren... *Ob. cit.*, p. 6).
58. FABIE, ANTONIO MARÍA: *Viajes por España de Jorge de Einghen, del Barón León de Rosmihal de Blatna, de Francisco Guicciardini y de Andrés Navajero*. Madrid: Librería de Bibliófilos, 1879, p. 242.
59. BARREIROS, GASPAS: *Chorografia de alguns lugares que stam em hum caminho que fez Gaspar Barreiros ó anno de M.D.XXXXVI, començado na cidade de Badajoz em Castella, te á de Milam em Italia*. Coimbra: Universidade de Coimbra, 1968, pp. 106-107. Sobre les referències a l'Anoia i a la ciutat d'Igualada en les fonts clàssiques, Cf. PEDRAZA I JORNADA, LLUÍS: «La Lacetània i la Iespus de Ptolomeu en el marc de la cartografia antiga». *Estudis. Temes sobre la comarca de l'Anoia*, núm. 1 (Igualada: C.E.C.I., 1985), pp. 7-12.
60. MARCA, PERE DE: *Marca Hispànica (o el país de la frontera hispànica)*. Barcelona: Llibreria de Josep Sala, 1965, p. 246.
61. MOLINE Y BRASES, E.: «La descripció de Catalunya del P. Diago». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, V (Barcelona: 1909), p. 24. Francisco de ZAMORA també féu referència a aquest esdeveniment històric en la seva descripció d'Igualada (*Diario... Ob. cit.* p. 265).

secretari d'estat a l'igualadí Pere Franquesa, feia poc caigut en desgràcia a Madrid, destituït, processat i empresonat: «*Ce lieu est renommé pour avoir donné origine à Don Pedro Franqueza, secretaire d'état et l'un des principaux favoriz du duc [de Lerma], qui a acquis des richesses infinies et enfin a été disgracié, emprisonne et tout son bien confisqué*» (62). Dintre d'aquesta mateixa tendència a relatar-nos esdeveniments puntuals el príncep Cosme de Medicis, el qual visità Igualada l'any 1668, a més de deixar-nos una excel·lent descripció i vista general de la ciutat, encara encercada de muralles, ens informà també d'aspectes concrets de la vida quotidiana, com per exemple l'observació de les obres que es realitzaven en el temple de Santa Maria o la referència al prodigi del Sant Crist d'Igualada, que degué sentir explicar en el transcurs de la seva visita: «*V'è nella Chiesa principale (che ora si rifabbrica) nella Cappella del Santissimo un Crocifisso antico che da anni in qua dicono sudare acqua continuamente da tutto il corpo, e dalle piaghe e più abbondantemente il Venerdì Santo*» (63).

D'altres vegades les descripcions dels viatgers ens posen en antecedents de fenòmens tan ocasionals i efímers com l'existència de malalties que es produïren conjunturalment a l'època del seu pas per la comarca, o de les quals encara es tenia record. Aquest fou el cas, per exemple, del metge i economista anglès Joseph Townsend, el qual comentava que en els anys anteriors la zona entre Martorell i Lleida «*y toda la comarca circundante, se ha visto destruida por una fiebre maligna, que fue esparcida por las tropas francesas a su regreso de Portugal*». Per la seva banda, l'aventurer suís Charles Didier ens informa en el seu viatge de l'any 1834 de l'existència arreu de Catalunya –i especialment a Barcelona– d'una epidèmia de còlera, encara que les seves al·lusions a la comarca de l'Anoia, que recorregué entre Montserrat i Cervera, foren decebedores (64).

Finalment, caldria incloure en aquest apartat determinades opinions estètiques que es desprenen de les descripcions d'alguns dels viatgers. Norberto Caino, religiós italià de la congregació de Sant Geroni de la Llombardia, expressava l'any 1755 una opinió molt despreciativa sobre l'arquitectura religiosa d'Igualada: «*Quise ver algunos conventos de religiosos que allí están, así como sus iglesias, y no encontré nada que mereciese la menor atención. Las iglesias están llenas de adornos, pero todos muy inútiles y completamente ridiculos*» (65). Aquesta despectiva opinió, que po-

62. «Relation d'un voyage en Espagne (1612)». *Revue Hispanique*, núm. 59 (Paris: 1923), p. 456. Sobre la figura i la problemàtica política suscitada entorn en la caiguda en desgràcia de Pere Franquesa, Cf. JUDERIAS, JULIAN: «Los favoritos de Felipe III: Don Pedro Franqueza». *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, (Madrid: 1908-1909), XIX, pp. 307-327; XX, pp. 16-27 i 223-240. Una aproximació biogràfica molt fragmentària en CARNER, ANTONIO: *Los Franquesa de Igualada. Un Bayle General de Cataluña y dos consejeros reales*. Igualada: Publicaciones del M.I. Ayuntamiento, 1969, 31 p.
63. SÁNCHEZ RIVERO, A.; MARIUTTI, A.: *Viaje de Cosme de Medicis por España y Portuga (1668-1669)*. Madrid: Centro de Estudios Históricos, 1933 pp. 44-45. Sobre aquesta descripció d'Igualada, Cf. DÍAZ CARBONELL, R.: «Visitantes del Santo Cristo. Cosme de Medicis». *Igualada*, núm. 1.357 (9 abril 1966), pp. 4-5.
64. DIDIER, CHARLES: *Une année en Espagne*. Paris: Lib. Dumont, 1837, I, pp. 39-57. GARCÍA MERCADAL: *Viajes... Ob. cit.* III, p. 1.386.
65. GARCÍA MERCADAL: *Viajes... Ob. cit.* III, p. 396.

dria resultar comprensible expressada per un italià acostumat a conviure constantment amb grans edificis religiosos de tots els estils, i amb les realitzacions de l'avantguarda artística de l'època, esdevé si més no sorprenent veure-la compartida i encara exagerada per l'eclesiàstic valencià Antonio Ponz, el qual visità l'església de Santa Maria d'Igualada entorn de l'any 1788: «*Igualada es villa grande con conventos de Agustinos, Escolapios y Capuchinos. Entré de paso en la parroquia, donde me encontré con un gran retablazo principal de madera. Sólo tiene de bueno que está sin dorar, y así se perderá menos quando, desengañados, traten de hacer otro de mejor forma y materia. Lo que más me dio que hacer fueron quatro gañanotes, o especie de sátiros del tamaño del natural, colocados en el basamento como para sostener el indigesto promontorio; y añada V. que siendo todo lo demás de madera, estas extravagantes figuras son de marmol. Ya por fin está bien empleada esta materia en quatro figuras de ángeles puestos en el antepecho de la grada*» (66).

EL SEGLE XVIII: LA IMATGE D'UN PAÍS EN TRANSFORMACIÓ

En contrast amb les descripcions dels segles precedents, que ens mostren sense excepció un territori i una societat estàtica i anquilosada, el segle XVIII apareix als ulls de qualsevol observador com una època de transformacions espectaculars, a través de les quals tot Catalunya –i també naturalment la comarca de l'Anoia– experimentarà un progrés econòmic i un creixement de població sense precedents (67).

La cronologia, la intensitat i les circumstàncies que serviren de marc a aquestes transformacions, pel que fa a la comarca de l'Anoia, ens són conegudes a través de monografies diverses, realitzades amb documentació serial de variada procedència (68). De totes maneres, el que esdevé important en aquest article és contrastar la realitat d'aquestes dades objectivables amb la percepció que en tenien els contemporanis, fossin aquests autòctons, com el Dr. Joan Padró i Serrals o l'historiador i economista Jaume Caresmar, o fos simplement l'opinió –sovint comparativa– ex-

66. PONZ: *Viaje de España...* Ob. cit. XIV, pp. 133-135. Aquestes opinions són més sorprenents si tenim en compte que el retaule de Santa Maria feia escassament quaranta anys que s'havia construït, que l'havien obrat els mestres retaulers Jacint Moretó i Josep Sunyer, els quals poden considerar-se els més qualificats del seu temps, i que encara avui l'obra és considerada com una de les mostres més reeixides del barroc català. Sobre les seves característiques constructives i estètiques, Cf. MARTINELL, CESAR: *El retablo mayor de la basílica de Santa Maria de Igualada*. Igualada: Nicolás Poncell, 1953, 31 p. ID: «El retablo mayor de Santa María y sus autores». *Miscellanea Aqualatensia*, 1 (Igualada: C.E.C.I., 1949), pp. 9-21.
67. La imatge d'un «país en transformació» per designar les descripcions de Catalunya fetes pels viatgers del segle XVIII és utilitzada per SOLDEVILA, FERRÁN: *Història dels catalans*. Barcelona: Edicions Ariel, 1970, V, p. 2.408. Cf. també la introducció de Ramón Boixareu a ZAMORA: *Diarios...* Ob. cit. p. 21. Igualment MARTINEZ SHAW: *Els llibres...* Ob. cit. p. 47.
68. IGLÉSIES: *Evolució demogràfica...* Ob. cit. pp. 10-15, 18-19, 23-27. TORRAS: *Trajectòria...* Ob. cit. pp. 151-165, 169-180, 188-191. ID. *Història de l'Anoia...* Ob. cit. I, pp. 82-104. Estan en curs de realització diversos treballs sobre l'agricultura de la comarca de l'Anoia en aquesta època, dels quals són autors Francesc Valls i Junyent i Miquel Gutiérrez i Poch.

pressada pels viatgers de les més diverses procedències. En aquest sentit és interessant constatar que gairebé la meitat de les descripcions de viatgers i altres testimonis que tenim documentants, corresponen precisament al segle XVIII, i que en la majoria dels casos aquestes descripcions han perdut bona part del seu caràcter convencional i anecdòtic, i s'han convertit en l'expressió d'una curiositat infinita sobre els més diversos aspectes de la realitat quotidiana: l'estat de l'agricultura, les innovacions industrials, el creixement demogràfic i urbanístic, etc (69).

LES TRANSFORMACIONS AGRÀRIES

Probablement sigui en les qüestions referides a l'estat de l'agricultura i de les tècniques de conreu on les descripcions dels viatgers ens permeten percebre d'una manera més directe els canvis qualitius enregistrats en el territori de la comarca en l'espai de pocs anys. En aquest àmbit són molts els viatgers que ens donen indicacions notables barrejades entre les seves descripcions del paisatge que travessen. Hernando Colón l'any 1519 caracteritzava el trajecte entre Sant Guim i Santa Maria del Camí com una zona boscosa, en la qual predominaven «*montanyes de rouredes i d'alzinars*», mentre que de Jorba fins a Collbató i Martorell eren els pins els arbres que dominaven el paisatge (70). La majoria de viatgers dels segles XVI i XVII coincideixen a descriure el caràcter boscos i feréstec de la comarca, solament conreat a la rodalia de les poblacions –i molt especialment a la plana dels encontorns d'Igualada– amb una agricultura de subsistències basada fonamentalment en els cereals, les oliveres i la vinya. Aquesta és la imatge que ens donava, per exemple, l'ambaixador venecià Segismondo Cavalli l'any 1567: «*Totes aquestes muntanyes són plenes d'arbres i de bosc [...]. Cinc milles abans d'arribar a Igualada, trobem la terra curosament conreada. Hi ha cereals i vinya*» (71). Gairebé calcada resulta la visió de l'agricultura de la comarca que es desprèn de la descripció del príncep Cosme de Medicis feta una centúria més tard, l'any 1668, en el trajecte entre can Maçana i Igualada: «*Il monte de questa parte colla strada in sù è aspro quanto dall'altra ma per disotto quantunque scosceso in ogni modo è più coperto d'alberi e di piante salvatiche. Il resto del paese è quasi tutto sterile e vestito di soli pini son radissimi lecci. Terre o villaggi non se n'attraversa nessuno, due soli piccoli e miserabili se ne lasciano alla man dritta sulla sommità di certi monti. In qualche luogo dove la pianura lascia un po' de fondo al magrissimo terreno, lo dispongono a grano o col concime, o con frasche ricoperte di terra alle quali dando fuoco le ceneri servono di concio. Nei dintorni di Jgualada v'è qualche vigna a de' campi di terreno migliore*» (72). Aquesta similitud en les descripcions ens transportaria a una imatge ancestral

69. MOLL I BLANES, ISABEL: «Viatgers». Dins *Ictineu. Diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans (segles XVIII-XIX)*. Barcelona: Edicions 62, 1979, pp. 494-496. FERNÁNDEZ: *Els observadors...* Ob. cit. pp. 58-65. SARRAILH: *La España Ilustrada...* Ob. cit. pp. 345-346.

70. VILA: *Els itineraris...* Ob. cit. pp. 486-487.

71. BOLÓS: *Com veieren...* Ob. cit. pp. 55- 57.

72. SÀNCHEZ RIVERO: *Viaje de Cosme de Medicis...* Ob. cit. pp. 44-45.

i immobiliista de l'agricultura de la comarca, que poc devia haver variat des dels segles medievals. Cent anys més tard, en canvi, ja en ple segle XVIII, el panorama que ens ofereixen els viatgers sobre el mateix territori és radicalment diferent, tant quantitativament com qualitativa. Per exemple l'escriptor italià Giuseppe Baretti descrivia l'any 1760 el paisatge i l'estat de l'agricultura de l'Anoia en uns termes modèlics i admiratius, que res no tenen a veure amb els testimonis anteriors, talment com si es tractés de dos territoris diferents: *«El país, de Cervera a aquest lloc [Piera], està format per una cadena ininterrompuda de muntanyes i petites valls, l'amenitat de les quals supera tota descripció. Si la resta d'Espanya fos tan fèrtil i tan poblada com aquesta part de Catalunya, no hi hauria cap reialme del món que la igualés... Aquells que acusen els espanyols d'ociosos haurien de fer almenys una excepció a favor dels camperols catalans, els quals he vist aquest matí treballant als camps amb claror de lluna, quan sortia de Piera a les quatre de la matinada... Aquesta laboriositat, potser no la trobaria enlloc més»* (73). És important constatar que el contrast entre aquests testimonis de 1567, 1668 i 1760 resulta encara més significatiu si tenim en compte que els tres textos que hem utilitzat són tots ells de procedència italiana, i que per tant el model per a la comparació no es pot pensar que estigui influït ni distorsionat per efecte del diferent estat de l'agricultura en el lloc d'origen del viatger. D'altra banda, aquests testimonis admiratius són ratificats en els anys successius per altres viatgers, en aquest cas procedents d'una zona tan rica i d'agricultura avançada com era Anglaterra, que aporten no solament un contingut descriptiu, sinó que apliquen a les valoracions els seus coneixements agrònoms. Arthur Young, per exemple, es complau a descriure la diversificació de conreus que observà a la zona segarrenca de la comarca, entre Calaf i Prats del Rei: *«Dia 15 [de juliol de 1787], diumenge. A les quatre de la matinada ja érem a missa. [...] Una cosa que em va sorprendre de debò fou veure molts homes que sortien del poble, la falç a la mà, com els dies de cada dia. Sens dubte llurs mossens els havien atorgat aquesta dispensa amb un esperit de tolerància que jo no hauria esperat. Rotació: sembrat i guaret. Una mica de veces; conreu estès; gra millor que el que hem trobat fins aquí. Els blats, en algun lloc, semblaven haver estat sembrats apinyadament i no a eixam; però no vam poder obtenir cap informació sobre aquest punt. Molt sovint les veces reemplacen els guarets. Les planten d'una a una. Els cereals vénen després. La terra és millor que la que vam veure tant de temps ahir. La major part dels cereals són segats»*. Un aspecte remarcable de la descripció de Young és que per primera vegada traça la frontera de diferenciació dels conreus comarcals, a l'oest, en la zona segarrenca, dominats pels cereals i espècies associades com a conreus d'autoconsum, mentre que aproximadament a l'altura d'Igualada observa la progressió de la vinya com a conreu destinat al mercat (74).

Aquesta tendència a l'especialització de l'agricultura comarcal la trobem descrita en major o menor grau en tots els testimonis d'aquesta època. Joseph Town-

73. Fragment transcrit del pròleg de Ramón Boixareu a l'obra de YOUNG: *Viatge a Catalunya... Ob. cit.* p. 32.

74. *Ibidem*, pp. 67-68.

send estableix en la seva descripció de l'any 1786 una perfecta gradació dels conreus entre la vinya de la zona aigües avall del riu Anoia i les àrees boscoses entre Jorba i Montmaneu: *«El país que rodea ese encantador pueblo [Igalada] es rico, muy cultivado, bien regado, montañoso y destrozado por barrancos. [...] Dejamos, siguiendo la misma progresión, primero la viña, a continuación los olivos y las encinas, hasta que no quedaba ya más que el “quercus coccifera” y el roble. Los arados de esa comarca son los hijos degenerados de aquéllos de los alrededores de Barcelona; no están tan bien hechos, pero están construídos según los mismos principios»* (75). Antonio Ponz, per la seva banda, ratifica també clarament aquesta noció de considerar Igalada com a frontera entre els diversos conreus comarcals: *«En las quatro horas que hay desde Martorell a Piera, a pesar de lo muy quebrado del territorio, todo él está aprovechado de viñas, olivares, encinas, pinos, etc., y da mucho gusto ver crecer las plantas en lo vivo de las peñas: tal es el ingenio de los catalanes. [...] Otras quatro horas, que se cuentan de Piera a Igalada, se andan con gusto por la variedad de los objetos del cultivo [...]. Desde Igalada se va a la venta de Paradella: es territorio menos poblado que los anteriores, y ya no se ven las viñas plantadas en derrumbaderos inaccesibles, y en los peñascos mismos como antes. Sin embargo están revestidas las colinas de pinos, encinas y otras plantas»* (76). La mateixa diferenciació, amb els elogis consegüents, la trombem en la descripció del paisatge entre Jorba i Igalada feta per Jovellanos l'any 1801: *«Aquí es preciso volver a ponderar el cultivo de Cataluña, cuya actividad y esmero resplandecen tanto más en esta parte, cuanto es más ingrato el terreno. Cumbres, laderas, faldas, barrancas, hondonadas y pequeñas llanuras, en fin, dondequiera que se ponga la vista, todo está roto y perfectamente cultivado; todo cortado en bancales, sostenidos con paredones sembrados de centeno, guijas o habas, guarnecido de vides y olivos, que aquí se salvaron del hielo; y sólo las ásperas cumbres y pendientes inaccesibles están sin cultivar, aunque enteramente cubiertas de arbolado»* (77). Respecte a la descripció de Jovellanos és important remarcar que l'any 1808, en el seu viatge de retorn de l'exili, aporta testimonis sobre una millora relativa de l'agricultura en la zona compresa entre Jorba i la Panadella, que ell destaca com a més meritòria a causa de la pobresa del terreny i de la seva geografia accidentada, i per tant desfavorable pel conreu: *«Admirable por todas partes el cultivo, aunque el terreno empieza a ser más pobre. [...] El cultivo que hemos venido advirtiendo anuncia, por el contrario, un pueblo muy laborioso. En los pinares, que abundan, los arbolillos se limpian y guían desde que nacen. En las laderas las viñas se presentan plantadas en diferentes y encontradas líneas, según conviene, para evitar la pérdida de las tierras con las aguas: en los llanos seis o siete filas de garbanzos o guijas en una banda, dos de vides a sus lados, y en otra banda de igual anchura, trigo, centeno y así alternando. En muchas partes esta banda huelga y está barbechada, y preparados los formigues. Casi todos los olivos que vimos son jóvenes»* (78).

75. GARCÍA MERCADAL: *Viajes... Ob. cit.* III, pp. 1.384-1.385.

76. PONZ: *Viage... Ob. cit.* XIV, pp. 133- 135.

77. JOVELLANOS: *Obras... Ob. cit.* pp. 63- 64.

78. *Ibidem*, pp. 149-150.

EL DESPLEGAMENT URBANÍSTIC D'IGUALADA

En contrast amb aquestes referències sovintejades al paisatge rural i l'agricultura de les diverses àrees de la comarca, les descripcions sobre l'estat del pobles es limiten en la majoria dels casos a la seva menció com un simple topònim del camí, acompanyada algunes vegades d'una breu referència al nombre de cases o veïns. La vila d'Igualada, tot i ésser indiscutiblement el punt més rellevant de la ruta, no escapava pas a aquesta tònica general, i les al·lusions que en feren els viatgers dels segles XVI i XVII són escasses, anecdòtiques i profundament decebedores. Hieronymus Münzer, per exemple, només féu constar, l'any 1494, que «*passàrem per Golada*». Hernando Colón, l'any 1519, descrivia Igualada com «*una vila de trescents veïns, i està situada en una ampla vall entre serres*». A l'embaixador venecià Andreas Navagero, l'any 1523 solament li cridà l'atenció que «*en Igualada se hace malvasia moscatel, pero no muy bueno ni saludable*». El també embaixador venecià Segismondo Cavalli l'any 1567 únicament feia menció a Igualada com un «*lloc situat en una plana, poc més gran que Martorell*». Barthélémy Joly al·ludia l'any 1603 al seu pas pel «*pueblecillo de Igualada, recomendado por la cantidad de miel que allí se coge*». Un viatger francès anònim de l'any 1612 es referia a Igualada com «*une petite ville assez jollye*». Un altre viatger anònim, que passà per la ciutat l'any 1660, solament deixà constància que «*fui a comer a Igualada, ciudad pequeña*». El religiós francès François de Tours, per la seva banda, feu constar, l'any 1698, que «*passâmes par Icoullada, petite ville et peu de chose*». Ja en el segle XIX, l'aventurer suís Charles Didier opinava que «*Igualada est une petite ville insignifiante*» (79). Finalment, són diversos els viatgers que malgrat haver hagut de passar necessàriament per Igualada en la seva ruta, i naturalment recórrer els seus carrers i places, ni mencionen l'existència de la població, o si ho fan és com un simple punt de referència en el seu trajecte; per exemple l'ambaixador Guicciardini (1511), el cortesà Enric Cock (1585), el nunci Borghese (1594), l'economista Townsend (1786), el diplomàtic baró de Bourgoing (1791), etc.

No fou fins a les mateixes vigílies del segle XVIII que comencem a trobar descripcions més substancials sobre la ciutat, totes elles caracteritzades per presentar-nos la imatge d'una població encara encerclada per muralles. El príncep Cosme de Medicis ens oferí l'any 1668 una visió arrodonida de l'aspecte exterior de la vila: «*Nei dintorni de Igualada v'è qualche vigna e de' campi di terreno migliore. Igualada è una terra di forse 350 case murata con muraglie e torri all'antica, formate di terra senza terrapianare*» (80). El mariscal de camp d'origen milanès Ambrosio Borsano visità Igualada l'any 1683, i donava la seva peculiar visió estratègica de la rodalia de la població: «*La villa de Ygolada está situada en un terreno llano algo desviada del*

79. MÜNZER: *Viaje...* Ob. cit. p. 32. VILA: *Els itineraris...* Ob. cit. pp. 486-487. FABIE: *Viajes por España...* Ob. cit. p. 242. BOLÓS: *Com veieren...* ob. cit. p. 56. GARCÍA MERCADAL: *Viajes...* Ob. cit. II, pp. 64-65 i 698. *Relation d'un voyage...* Ob. cit. p. BARRAU: *Voyage...* Ob. cit. p. 542. DIDIER: *Une annee...* Ob. cit. I, p. 57.

80. SÀNCHEZ RIVERO: *Viaje de Cosme de Medicis...* Ob. cit. pp. 44-45.

rio Noya. Está cercada de murallas y torres antiguas, y dicha villa está muy poblada. El terreno que está cerca desta villa es llano, que en él puede campar muy bien un exercito, por ser este paraje muy rico en forajes, leña y agua, y es terreno tambien de muchas viñas» (81). Una visió semblant a aquestes és la que ens ofereix també Joan Salvador l'any 1716: «*Igualada [és una] vila prou gran i murallada, situada en una plana*» (82). Un complement immillorable d'aquestes descripcions és sens dubte la vista general d'Igualada dibuixada des de la banda de ponent pel pintor i arquitecte italià Pier Maria Baldi, el qual acompanyà Cosme de Medicis en la seva visita a la ciutat el dia 7 d'octubre de 1668. En aquesta vista general d'Igualada, la més antiga que coneixem fins ara, apareixen perfectament representats els principles trets distintius de la ciutat en aquella època: a primera terme la creu de Capdevila i el convent dels Agustins situats extramurs; en el centre del gravat les muralles de la vila, que constaven de trenta sis torres i set portals, dels quals es destaca, perfectament identificable, el portal de Capdevila; d'entre els edificis de la població sobresurt especialment el campanar i l'església de Santa Maria; finalment, a mà esquerra, en la llunyania apareixen un conglomerat d'edificacions que tant podrien representar el poble de Vilanova del camí com les primeres construccions fetes fora muralla, embrió dels futurs ravals de la vila (83).

Aquesta imatge d'Igualada encara encerclada per les muralles, que s'havia mantingut pràcticament inalterable des del segle XV, experimentà unes mutacions espectaculars en l'espai de pocs anys. Efectivament, mentre que no existeix una diferència apreciable entre l'estimació de «*CCC alberchs poblats*» que consten en la documentació municipal de començaments segle XV, els tres-cents veïns que atribuïa Hernando Colón a Igualada l'any 1519, o les «*350 case murata*» que observà Medicis l'any 1668, en canvi, en mig segle Igualada doblà pràcticament els seus habitants (any 1719, 1.630 habitants; any 1768, 2.884 habitants), les edificacions saltaren el clos de les muralles, i l'any 1765 els ravals ja superaven en nombre de cases el perímetre de la vila vella (84):

81. BORSANO: *Discurso General...* BC. Manuscrit 2.371, pp. 131-132. Sobre aquestes observacions de Borsano és interessant destacar el seu contingut estratègic-militar, el qual tingué ocasió de confirmar-se al cap de poc, l'any 1713, en el transcurs de la guerra de Successió, quan les planes dels encontorns d'Igualada foren utilitzades durant un temps, com a lloc d'acampada, per l'exèrcit borbònic comandat pel Duc de Populi. Episodi descrit per PADRO Y SERRALS, JUAN: *La Sagrada y Prodigiosa imagen del S. Christo de la Villa de Igualada...* Cervera: Imp. Real de la Universidad, 1736, p. 120.
82. SALVADOR: *Viatge...* *Ob. cit.* pp. 23-25.
83. Gravat reproduït per TORRAS I RIBÉ, JOSÉ M.: *Igualada, una història en imatges*. Vilassar de Mar: Oikos-Tau, 1982, pp. 10-11.
84. L'estimació de 300 cases en la primera meitat del segle XV, en SEGURA: *Història d'Igualada...* *Ob. cit.* II, p. 319. VILA: *Els itineraris...* *Ob. cit.* pp. 486-487. SÀNCHEZ RIVERO: *Viaje de Cosme de medicis...* *Ob. cit.* Cf. també TORRAS: *Igualada en tres models de ciutat...* *Ob. cit.* p. 61. Pel seguiment de la demografia d'aquest període, Cf. IGLESIES: *Evolució demogràfica...* *Ob. cit.* p. 14. La xifra d'habitants de l'any 1768 correspon a l'anomenat cens del comte d'Aranda, que atribuïa a Igualada 721 focs, convertits en 2.884 habitants aplicant el coeficient 4 (ID. *Assaig...* *Ob. cit.* p. 122). Sobre el desplegament urbanístic de l'any 1765, Cf. AMI. *Nuevo Apeo de las casas, tierras y personales de la Villa de Igualada y su término, echo en el año 1765. Real Catastro*. Quadre reproduït de TORRAS: *Història de l'Anoia...* *Ob. cit.*, I, p. 98.

DISTRIBUCIÓ PER CARRERS DELS EDIFICIS D'IGUALADA SEGONS EL CADASTRE DE 1765

DINTRE DE LES MURALLES

<i>Carrer</i>	<i>Nombre d'edificis</i>	<i>Densitat d'edificació</i>
Argent	32	4,9
Sant Sebastià	34	5,2
Sant Roc	15	2,3
Placeta de la Peixeria	12	1,8
Voltes de Sant Miquel	5	0,7
Sant Jaume	29	4,4
Portal de Custiol	7	1
Sant Bartomeu	9	1,4
Roser	23	3,5
Sant Cristòfor	11	1,7
Travessia del Roser	31	4,7
Nou	43	6,5
Dolors	6	0,9
Joc de la Pilota	19	2,9
Santa Maria	17	2,6
Plaça d'Igualada	19	2,9
Total	312	45,7 %

Naturalment que la magnitud d'aquestes transformacions enregistrades en tants pocs anys, si bé foren percebudes clarament pels contemporanis, en canvi són descrites en termes desiguals i d'una manera molt imperfecta pels diversos observadors. Una enquesta econòmica i fiscal realitzada per les autoritats borbòniques l'any 1719, tot i el seu contingut sintètic, permet valorar ja el salt qualitatiu que havia experimentat la població en els darrers anys del segle XVII, amb l'augment d'una tercera part dels edificis respecte les dades aportades l'any 1668 per Cosme de Medicis: *«Igualada, es villa. Las jurisdicciones son del Rey, y de la misma villa. Tiene 508 casas juntas, con 1.630 habitantes. Reside en ella un teniente de corregidor, hay una parroquia, 2 conventos de frayles, un hospital. Su situación es llana serca del rio Noya. Linda a levante con la Pobra de Claramunt, a mediodida con*

EXTRAMURS

<i>Carrer o partida</i>	<i>Nombre d'edificis</i>	<i>Densitat d'edificació</i>
Sant Simplicí	26	3,9
Davant de les eres	14	2,1
De la Creu	13	2
Sant Agustí	8	1,2
Darrera Sant Agustí	7	1,1
Alba	44	6,7
Sant Isidre	44	6,7
Sant Pere Màrtir	29	4,4
Darrera Sant Pere Màrtir	28	4,3
Soledat	18	2,7
Darrera la Soledat	30	4,6
Plaça de l'Àngel	23	3,5
Fora del portal de la Font	9	1,4
Corral de les Carnisseries	5	0,8
Camí de la Creueta	5	0,8
Cases fora vila	16	2,4
Adoberies i tints	26	3,9
Total	345	52,5 %

Monbuy, a poniente y tramontana con Odena» (85). Més endavant, l'any 1736, la descripció d'Igualada feta pel Dr. Joan Padró i Serrals en les seves «Noticias de las cosas memorables de la villa de Igualada», si bé tendeix a minimitzar el creixement urbà, en canvi s'estén en interessants disgressions sobre l'aspecte general de la ciutat en aquella època: «Contiene la villa de Igualada en su población trescientas ochenta y dos casas, habitadas muchas de ellas por dos y tres familias. Y las personas de comunión sacramental que actualmente incluye son mil y ochocientas [...]. Además de los muchos pozos de buena agua que tiene, y en sus arrabales, en los conventos de San Agustín y Capuchinos, goza dentro de sus muros de una abundante fuente, de otra junto a los mismos muros, y de otra a poca más distancia. Tiene un hospital con buena asistencia de los enfermos pobres. Y tiene un hermoso quartel muy capaz [...].

85. «Noticia del Principado de Cataluña dividido en Corregimientos, con expresión de Ciudades, Villas, Lugares y Quadres en sus confrontaciones y el número de casas y habitantes». Transcrit per IGLESIES, JOSEP: *Estadísticas de población de Cataluña el primer vicenni del segle XVIII*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1974, II, p. 998.

El término de esta villa es muy corto, por la cercana inmediación que tiene de muchos lugares, pero de tierra fértil y de muy buena calidad. Tiene una buena porción de tierra regadía, que forma una amena y deliciosa huerta, la que da de sí las frutas más escogidas del Principado; y la baña por el lado derecho ázia el oriente un río bastante caudaloso, llamado la Noya» (86). Aquestes imatges de la ciutat es veuen notablement enriquides, amb dades precises sobre les millors urbanes que s'estaven realitzant en aquells moments, en la descripció d'Igualada que féu Francisco de Zamora l'any 1787: «Igualada está situada en llano, cercado éste de montañas de yeso. Las calles, así de la villa como del arrabal, son anchas, derechas y largas, siendo por el todo una de las poblaciones que están en mejor estado de Cataluña. Se distinguen la Rambla y alguna otra por su anchura y hallarse aquella platada de árboles. Continuamente se fabrican casas, mejorándose el pueblo notablemente. Las calles, aunque no todas, están muy bien empedradas. [...] Vimos una fábrica de curtidos, con cuatro naves y demás oficinas, que prueba el estado de estas fábricas, que se hallan situadas en la acera de un arrabal que da al río, que se conduce al pueblo y hace su felicidad» (87).

De totes maneres, la més suggestiva visió de conjunt de la ciutat és sens dubte la que ens ofereix l'alcalde major Joaquín de Gálvez Santillana l'any 1790, en la qual es compendien els elements descriptius estrictes amb l'enumeració de les transformacions enregistrades a la població en el transcurs de gairebé un segle de creixement econòmic, demogràfic i urbanístic: «Se llama Igualada, y es tradición que el motivo de llamarse así es por que a un lado de la Villa, por la parte de mediodía, se dilatan anchamente las aguas del Rio Noya, y por lo tanto en idioma latino se dice "aqualata" [...]. El pueblo es largo y angosto; su longitud es de oriente a poniente y tiene buena vista mirado por medio dia y septentrión; sus calles son bastante anchas, principalmente las de los arravales, y las de la villa están empedradas de nuevo, a excepción de unas; ai la plaza Mayor, la placeta del Angel, la de la Fuente Nueva, y la del Pozo. Tiene una hermosa Rambla, con un buen arvolado que todos los años se reenplaza [...]. Las casas son en número como unas novecientas y quarenta; sus vezinos dos mil y el pueblo va en grande aumento a causa de sus muchas fábricas y oficios. [...] Ai un molino arinero en el término de Igualada: quatro batanes: seis tintes y quince tenerías, y todo ello está en una acequia que pasa inmediata a Igualada por la parte de mediodía, cuia agua se saca de dicho río Noya con una represa» (88). Deixant de banda que en algunes informacions comet errors notoris, com és el cas

86. PADRÓ: *La Sagrada y prodigiosa Imagen...* Ob. cit. pp. 99-121.

87. ZAMORA: *Diario...* Ob. cit. p. 265.

88. APR. *Manuscrit núm. 1.679*. Resposta agrupada a les preguntes núm. 1, 8, 16 i 17 del qüestionari de Francisco de Zamora (4 març 1790). La transcripció íntegra de les respostes a aquest qüestionari forma part de l'obra que tinc en preparació sobre el tema «Economia i societat a la comarca de l'Anoia en el tombant dels segles XVIII i XIX». L'alcalde major Joaquín de Gálvez Santillana, autor d'aquesta descripció, era «abogado de los reales consejos», i havia pres possessió del seu càrrec a Igualada l'any 1784. Algunes de les seves opinions reproduïxen gairebé literalment el contingut d'un informe anterior, elaborat pel seu antecessor en el càrrec, l'alcalde major Bonaventura Claris i Postius. Cf. *infra*, nota 104.

d'atribuir solament 2.000 habitants a Igualada en aquesta època, quan la resta de fonts censals coincideixen a calcular-ne entorn de 5.000, la descripció de Joaquín de Gàlvez conté molts d'altres aspectes d'interès, com són diversos projectes de reforma urbana, des de la millora dels accessos a la ciutat, tant pel Molí Nou com des de Vilanova, amb la construcció de sengles ponts per travessar el torrent de can Masarnau i la riera d'Òdena, un pla de pavimentació dels principals carrers de la vila i dels ravals, o un projecte d'il·luminació nocturna per mitjà de 109 fanals d'oli distribuïts per tota la població. Amb tot, probablement un dels aspectes més transcendents de l'informe redactat per l'alcalde major fou el referit al seu projecte de traçar un segon eixample de la vila, consistent en l'esplanació d'una gran avinguda que havia de donar continuïtat a la Rambla de Sant Isidre en direcció a ponent: «*Por último en el propio proyecto ideé los medios y modos no sólo de poner en un estado ventajoso toda la carretera que atravesase la villa de Igualada y su término, sino también dirigir un trozo de ella por otro parage recto desde la rambla hasta Sn. Agustín, con lo que conseguirían los viajantes un asombroso veneficio, al paso que la villa quedaría sumamente hermoseedada, porqué la rambla y su arvolado tendrían una primorosa longitud y rectitud, al paso que se podrían a sus lados construir famosas casas por los dueños de aquellos campos, con notables ventajas de sus intereses, sobre cuyo asumpto levanté los correspondientes planos*» (89). Podem advertir clarament, a través d'aquesta detallada explicació, que ens trobem davant del primer intent de desviació del camí reial—que des de l'època medieval havia transcorregut pel centre de la vila vella— cap als defores de la població, i que aquest projecte, que havia de donar lloc al posterior traçat dels carrers «Nou de la Rambla» i de Sant Ferran, des de la perspectiva de l'època devia resultar d'una audàcia urbanística considerable, entre altres raons perquè significava superar l'estretor de mires i la contingència del moment, i aventurar-se en previsions d'un futur urbanístic encara incert, però que, com en el cas del projecte de construcció dels ponts abans al·ludit, el temps ha demostrat el seu encert.

Pels anys finals del segle XVIII disposem d'algunes altres descripcions, que comparativament poden considerar-se menors, i en molts aspectes repetitives. El baró de Maldà, per exemple, l'any 1799 descrivia Igualada en els termes següents: «*Antes de entrar a Igualada, se dexa a la vanda dreta lo convent dels Caputxins. Fica-se un hom dintre de la vila, que té prou extensió. Ab la molta caseria inclou, sense las novas casas y fábricas se han fet y se fan —quedant la parròquia al centro- y, a l'últim de la vila, lo convent y iglésia de Pares Escolapios y també lo dels Agustins Calsats. Y ha una espaciosa rambla, ab casas a un y altre costat. Y moltas de novas, compresos los quartels. Al mitg de ella, arboledas que la hermoséan*» (90).

89. APR. *Manuscrit núm. 2.468*. Respostes al qüestionari general del partit d'Igualada, núm. 16 i 17. El text forma part també de l'obra que tinc en preparació, citada a la nota anterior. Fragment reproduït parcialment per TORRAS: *Història de l'Anoia...* Ob. cit. 1, pp. 103-104.

90. AMAT: *Viatge a Maldà...* Ob. cit. p. 145. En la descripció d'un viatge anterior, AMAT no estalviava tampoc els elogis a la ciutat d'Igualada: «*A 10 horas tocadas entràvem a la famosa vila de Igualada. Passàrem per són principi de la vila, y nos llenó [sic] sa bella disposició en sas vistosas casas y carrers ab lo començament de la Rambla*» (*Ibidem*. p. 49).

Al·lusions igualment circumstancials foren les de Jovellanos l'any 1801, que veié Igualada com un «*lugar grande, de mucha población, y con muchas señales de riqueza*» (91), o la descripció d'Alexandre Laborde de l'any 1808: «*Igualada est une ville d'environ 12.000 ames, assez grande, situé dans une plaine riche en bled et en oliviers; elle est entourée d'un grand faubourg, embelli par de arbres et par des maisons construites depuis peu de temps. Elle a une église paroissiale, trois couvents de religieux [...]. On y fabrique beaucoup d'armes à feu, qui sont renommées. Il y a aussi plusieurs manufactures d'indiennes ou toiles peintes*» (92). Un element important a retenir d'aquestes darreres descripcions és la seva coincidència a atribuir una inequívoca imatge d'esplendor urbà a la Igualada de finals del segle XVIII. Respecte a aquest tema resulta veritablement providencial que coincidint amb aquests testimonis disposem d'un minuciós plànol d'Igualada i de les seva rodalia, realitzat l'any 1790 per Fra Climent de Sant Martí, religiós caputxí del convent de Vilanova i la Geltrú. Aquest plànol ens mostra una imatge molt detallista i acurada del contorn edificat, i ens permet percebre clarament l'aspecte que devia presentar la trama urbana en aquella època: seguint el traçat el camí reial, destaca en primer lloc l'alineament del carrer de la Soledat fins més enllà de l'església, i la marcada corba de l'actual carrer de Sant Jordi, obligada pel voltant exterior de la muralla de Soldevila; en aquest mateix sector es representa la placeta de l'Àngel (avui del Rei), i la caserna d'infanteria construïda sobre l'antiga muralla. El nucli antic apareix perfectament retallat entorn de l'edifici singular de l'església de Santa Maria. A mà esquerra, més enllà de la Rambla, esplanada arran de muralles, apareix l'eixample cap al nord de la població, format pels carrers de Sant Vicenç, d'Òdena, de Sant Magí i l'inici del carrer de Santa Caterina, tots ells edificats ja més enllà del límit del carrer del Clos. Igualment remarcable és el progrés de l'edificació que s'aprecia en el raval de Capdevila i en les forasteries de Sant Agustí, on les eficiacions arribaven pràcticament fins a la mateixa tanca del convent (93). Fra Climent de Sant Martí acompanyava l'elaboració d'aquest plànol, que havia de servir de complement cartogràfic al projecte de portada d'aigües a la ciutat des de les deus de can Masarnau, amb diverses consideracions sobre l'espectacular creixement d'Igualada en els darrers anys, opinions que mereixen un crèdit considerable per provenir precisament d'un foraster que hagué d'estudiar amb rigor les característiques urbanístiques de la vila i la seva evolució previsible pel futur: «*[Igualada es] población aplicadíssima, que según su fomento será de las más numerosas y útiles al estado de las del Principado [...]; cerca*

91. JOVELLANOS: *Obras... Ob. cit.* p. 64.

92. LABORDE: *Itinéraire... Ob. cit.* 1, p. 76. La xifra de 12.000 habitants atribuïda a Igualada per Laborde és manifestament errònia. En realitat, segons un informe oficial de l'any 1797, la ciutat tenia en aquesta època solament 6.494 habitants, és a dir, aproximadament la meitat de la xifra al·ludida pel viatger francès. AMI. *Registre 1.797*. F. 219-225 v. 11 de desembre de 1797. Respostes núm. 10, 11 i 12. Qüestionari transcrit íntegrament per TORRAS I RIBÉ, JOSÉ M.: «Descripcions d'Igualada en els segles moderns: dels testimonis de viatgers a l'informe de 1797». *Estudis. Temes sobre la comarca de l'Anoia*, núm. 3 (Igualada: C.E.C.I., 1986), pp. 16-17.

93. TORRAS I RIBÉ, JOSÉ M.: «Un plànol de la rodalia d'Igualada datat l'any 1790». *La Veu de l'Anoia*, núm. 314 (19 agost 1988), pp. 34-35. Reproduït també a *Història de l'Anoia... Ob. cit.* 1, p. 109.

de un cuarto de hora tiene la villa, y continua el aumento que ha tomado de quarenta años a esta parte, que tengo conocimiento de ello» (94). I aquesta mateixa percepció del salt qualitatiu que havia experimentat la població en els anys finals del set-cents era expressada també de forma contundent, encara que potser enduta per un optimisme exagerat, per les autoritats municipals de l'època: «La villa de Igualada, en el Principado de Cataluña, se puede creer que es la que de 35 a 40 años a esta parte se ha fomentado y aumentado más en el Principado, y sin dificultad alguna en España, pues en lo que es en lo material de la población en el referido tiempo se han construido sus arravales, que exceden ya al centro y antigua villa» (95).

LES NOVES EXPECTATIVES INDUSTRIALS

Un darrer aspecte a analitzar en aquesta recopilació de testimonis sobre les terres de l'Anoia en els segles moderns és la percepció que mostraven els contemporanis sobre els canvis econòmics i el procés d'industrialització que té la seva arrencada a Catalunya a mitjan segle XVIII. En aquest apartat cal assenyalar que la frontera entre els testimonis anteriors i posteriors al segle XVIII és radical. Efectivament, des de l'època medieval, i al llarg dels segles XVI i XVII, no existeix entre les descripcions dels viatgers la més mínima referència en tot el territori de la comarca a cap manifestació que pogués estar relacionada, ni que fos remotament, amb qualsevol activitat industrial o que comportés la utilització d'elements motrius. En aquest sentit, tot i que se conserven en els diversos arxius testimonis documentals fidedignes sobre l'existència a l'Anoia d'instal·lacions que utilitzaven maquinària diversa, des de molins fariners, bataners o paperers moguts per força hidràulica, a una considerable dispersió d'especialitats tèxtils, l'existència d'aquestes instal·lacions és sistemàticament ignorada per tots els observadors. En canvi, a partir del segle XVIII aquest mateix utilatge, i les activitats econòmiques que es desenvolupaven al seu entorn, tot i ésser moltes d'elles preexistents, comencen a cridar l'atenció tant dels viatgers com dels observadors autòctons, fins a convertir-se en un motiu recurrent i gairebé obsessiu de les seves descripcions sobre la comarca. Certament que s'havien modificat l'actitud i els interessos que mostraven els viatgers. Sens dubte, però, també, que havia canviat l'aspecte del país, sotmès a una frenètica activitat i que experimentava profundes transformacions a ulls vista, les quals no podien ésser negligides pels contemporanis.

També en aquesta qüestió, com en el cas de l'agricultura, fou la zona segarrenca de la comarca la que merescué menys atenció dels observadors. Els únics testimonis sistemàtics i homologables sobre la situació econòmica de les poblacions d'aquesta zona són els que es desprenen de l'anomenat «*Plan General del Obispado de Vique*»,

94. AMI. *Registre 1.790*. F. 129. *Registre 1.791*. F. 78v. Sobre els treballs tècnics i el projecte de proveïment d'aigües realitzat per Fra Climent de Sant Martí, Cf. MARTÍ I FIGUERAS, JOAN: «L'aqüeducte de l'Espelt». *Miscel·lànea Aqualatensia*. 2 (Igualada: C.E.C.I., 1974), pp. 205-206.

95. SEGURA: *Història d'Igualada...* Ob. cit. II, pp. 315-316. TORRAS: *Un plànol...* Ob. cit. p. 35.

redactat amb motiu de la visita pastoral realitzada l'any 1780 a totes les parròquies de la diòcesi pel bisbe Antonio Manuel de Artalejo. Els informes continguts en aquest «*Plan General*» són d'una minuciositat extraordinària en la seva descripció tant dels aspectes urbanístics i demogràfics com de les activitats econòmiques desenvolupades a cada població. La vila de Calaf, per exemple, era descrita en els següents termes: «*Tiene 205 casas, la más lejos de la Parroquial 3 qtos. Almas de comunión 1.061, y que no comulgan 300. Granos comunes del País se cogen 4.150 quarteras, y 1.500 cargas de vino. Ay comercio de lana, que viene de Castilla, Aragón y Valencia, conducida por 12 requas de arrieros de este pueblo a Barcelona y otros lugares. Ay 30 maestros de alpargatas que fabrican al año 72.200 pares de alpargatas, 12 zapateros que fabrican como 25.200 pares al año. Estos se surten de la suela, cordován y baqueta del Principado, y alguna parte de Aragón, y aquellos del cáñamo de los pueblos llamados las huertas. Ay maestros tejedores que tejen cáñamo y estopa 3.750 varas al año. Otros 3 telares de lana que hacen 3.000 baras de paño burdo. Ay 3 cereros que consumen 60 quintales de cera, y la traen de Urgel, y lugares vecinos. Ay 2 fábricas de aguardiente, 2 de javon. Ay de todos oficios y bastantes oficiales que abastecen todas las cercanías con sus géneros*».

La descripció dels Prats de Rei ens informa que «*se cuentan entre villa i sufraganeas 155 casas en que havitan 700 almas de comunión y 315 que no comulgan. Las casas más lejos de la parroquia estan una hora. Los caminos para la administración con poco coste estarian compuestos. Granos comunes del paise se cogen 1.300 quarteras, y de vino 200 cargas. Ay una sola fábrica de tejidos de algodón y lino con 15 telares, y los correspondientes oficiales. Lo que más se fabrica es vellut, o terciopelo de algodón, y al año se harán 3 o quatro mil varas de esta medida*». Sobre Copons es deia que «*tiene 120 casas, la más lejos hora y media. Almas de comunión 500, y que no comulgan 80. Los caminos son malos. Granos comunes del país se cogen 1.230 quarteras. De vino 500 cargas y de azeite 30. Ay una fábrica de paños con 2 telares. La lana es de Aragón. Es lugar de muchos tragineros, o arrieros, de modo que casi no hay hombres en el lugar, y parece población de mugeres*» (96).

Un element comú d'aquestes descripcions, al marge de les informacions puntuals sobre veïns, conreus i produccions que contenen, és la seva referència al treball de traginers per les terres peninsulars en el qual s'havien especialitzat molts dels habitants de Copons, activitat que és destacada per tots els testimonis de l'època (97). Francisco de Zamora, per exemple, en la seva prou coneguda i divulgada opinió sobre aquesta zona, mostrava un considerable interès per aquesta especialització econòmica, a la qual atribuïa bona part dels signes de prosperitat que obser-

96. PLADEVALL, ANTONI: «Un cens demogràfic i econòmic del bisbat de Vic del 1780». *Revista Catalana de Geografia*, Any I, vol. I, núm. 4 (Barcelona: oct.-des. 1978), pp. 498, 601, 604.
97. LLUCH I MARTÍN, ENRIC: *Comerciant catalans a Castella en el segle XVIII: els traginers de Copons*. Estudi inèdit exposat en forma de conferència a la Puda de Francolí (Castellolí), el 22 d'octubre de 1961, en el transcurs dels actes del «Dia de la Comarca», organitzat pel C.E.C.I. Cf. també FONTANA, JOSEP: *La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868)*. «Història de Catalunya». V (Barcelona: Edicions 62, 1988), pp. 80-81.

vava en aquesta vila. La seva descripció agrupa els tres pobles, que recorregué en el transcurs d'una mateixa jornada de viatge: «*Calaf está en la falda de un monte en cuya cima está el castillo. Es pueblo de más de 300 casas. Desde la plaza, que es buena, aunque pequeña y cercada de soportales, parten algunas calles buenas, especialmente una que, uniéndose con el arrabal, forma una muy ancha y larga, cuya parte llana van plantando de árboles [...]. El vecindario se dedica mucho al ramo de arrendamientos. Hay 66 alpargateros y 52 zapateros, algunos cerrajeros que comercian con este género, y seis tejedores de lino [...]. En el pueblo de Prats hay buenas casas. Sus vecinos salen mucho fuera, con lo cual han adquirido caudales y han mejorado el lugar notablemente y, como está en un crucero, más ejecutado en su ordenación. El portal es de piedra, muy antigua. Hay fuentes, hilan algodón y lana, y cosa de 10 años hace plantan olivos y prueban bien. Cogen trigo y muchas legumbres. Tiene unas 150 casas, pero viven en ellas muchas familias [...]. Copons está situado en una lomita, cercado de grandes montes, entre dos rieras que forman el río Noya, cuyas aguas aprovechan muy bien para dos molinos harineros y otro de papel; en el poco llano hay unos huertos bien cultivados y cercados. El pueblo tendrá unas cien casas. La iglesia y rectoría son nuevas, pero ni ellas ni sus adornos valen nada. Este pueblo, según su situación y el terreno infeliz que alcanza, sería como ha sido siempre de los más infelices de Cataluña, pero por medio de la industria y aplicación de sus vecinos no hay en la provincia otro en que se va lo que aquí. Todas las casas son nuevas, hechas de piedra y buena argamasa de muy pocos años a esta parte. Tienen primero y segundo piso, balcones y otros adornos que no se ven en este país. Las mujeres van vestidas con más aseo y de ropas más finas que el resto de esta Segarra. Las cercanías del pueblo, a una buena distancia, están cultivadas a fuerza de dinero, pues todos los montes son de piedra y muy empinados, pero a fuerza de gasto han hecho escalones en los montes, sostenidos de buenas paredes, y allí cogen trigo, vino, y aceite, aumentándose cada día. En las cercanías este lugar es llamado de las amazonas, porque todos los hombres están fuera de la villa esparcidos por el Reyno e indias, y sólo vienen de cuando en cuando a sus casas. Y, en efecto, cuando yo estuve vi muy pocos hombres y muchísimas mujeres» (98).*

Una menció especial pensem que mereix la visió que tenien els contemporanis de les activitats econòmiques desenrotllades a Igualada en aquesta època. Cal dir que tampoc en aquest cas no existeixen descripcions anteriors al segle XVIII, mentre que a partir de l'any 1765 disposem d'una documentació seriada de primera qualitat, d'una periodicitat aproximadament decennal, que ens permet no solament identificar els sectors econòmics capdavanters de la ciutat –fonamentalment les diverses especialitats tèxtils (llana, seda, lli i cotó), i en menor grau l'adobat de pells i la fabricació de barrets, sabates i espartenyets–, sinó també conèixer detalladament

98. ZAMORA: *Diario... ob. cit.* pp. 262-264. Si bé la referència més extensa sobre l'activitat dels traguers correspon a Copons, Zamora també sembla deixar entendre que alguns veïns dels Prats de Rei es dedicaven a la mateixa feina, i per això s'havien d'absentar de la població.

les diverses expectatives i mutacions que es produïren al llarg del segle (99). De totes maneres, més que reproduir el contingut d'aquests informes, elaborats tots ells per les autoritats municipals, ens interessa aquí ressaltar la percepció que tenien els observadors contemporanis sobre el desplegament industrial de la població. La primera al·lusió a les característiques econòmiques de la Igualada set-centista, ens l'ofereix l'any 1736 el Dr. Joan Padró i Serrals, en les seves «*Noticias memorables de la villa de Igualada*»: «Casi toda la villa está poblada de artifices en todo género de cosas, que necessita una República. Ay fábricas grandes, costosas y ricas de lanas y paños de todo género, hasta de los más escogidos, y ay de estas oficinas algunas que necessitan de trescientos trabajadores continuamente para mantenerse» (100). L'any 1764 el primer informe oficial redactat per l'ajuntament sobre la situació econòmica de la ciutat ens permet matisar algunes de les informacions contingudes en la descripció anterior, que pecaven sens dubte d'una considerable exageració. En concret en aquesta data, és a dir, passats divuit anys des del testimoni del Dr. Padró, s'inventariaven solament tres fàbriques de draps de llana, amb un total de 75 telers, 37 telers de cotó, 25 telers de lli i una fàbrica de barrets (101). Al marge de la sèrie d'estadístiques oficials abans al·ludides, que aporten unes informacions extremadament riques, minucioses i detallistes, i que per tant resulta impossible reproduir-les en aquest treball (102), probablement el millor compendi sobre la situació d'Igualada en aquesta època sigui la que es desprèn del «*Plan General*» del bisbe Artalejo, elaborat l'any 1780: «*La villa de Sta. María de Igualada [...] tiene 710 casas. La más lejos medio quarto de hora. Almas de comunión 3.008, y que no comulgan 1.102. Granos comunes de país 1.990 quarteras, 25 quintales de cáñamo. de vino 500 cargas. 3 de aceite. 20 telares de paños medianos y 54 buenos. La lana la traen de Aragón y Castilla. Ay 3 fábricas de texidos de estambre con 11 telares, 3 texidos de seda con 4 telares. La seda la llevan de Aragón y Valencia. 4 de tejidos de algodón con 21 telares. El algodón es de Malta. 16 de tejidos de lino y cáñamo del país, y el consumo es en la villa. 8 de sombreros, se fabrican al año 54.000 sombreros de todas clases. La lana es de Castilla y Aragón. 9 de curtir cueros que son parte de Indias y parte de la provincia. 5 de aguardiente. 6 de vasos de cobre, que es de la provincia. 1 de jabón. 1 de relojes de bronce, hierro y latón grandes y chicos. 32 de zapatos que hacen al año 24.000 pares. 15 de alpargatas que hacen anualmente 30.000 pares*» (103).

Un bon complement d'aquestes informacions són les referències constants a la indústria tèxtil com el principal motor econòmic d'Igualada en aquesta època. Entre les descripcions sobre les característiques específiques d'aquesta indústria, crida

99. Aquests informes municipals foren elaborats respectivament en els anys 1770, 1779, 1789, 1797, 1798 i 1799. Per a l'explotació estadística del seu contingut, Cf. TORRAS: *Trajectòria...* Ob. cit. pp. 151-197. ID. *La revolució industrial...* Ob. cit. passim. ID. *Història de l'Anoia...* Ob. cit. I, pp. 82-92.

100. PADRÓ: *La Sagrada y Prodigiosa Imagen...* Ob. cit. pp. 109-110.

101. Aquest informe municipal, titulat «*Relación de las fábricas y telares existentes en la villa de Igualada*», que ha restat inèdit fins ara, s'hauria d'afegir a la sèrie citada a la nota 99. AMI. *Fons Parroquial*. Sec. IV, caixa 1, plec 2. 9 febrer 1764.

102. Aquest conjunt d'informes són transcrits íntegrament en el treball citat a la nota 88.

103. PLADEVALL: *Un cens...* Ob. cit. p. 596.

especialment l'atenció la coincidència de tots els testimonis a destacar l'inici del procés de reconversió de la indústria drapera a la fabricació d'indianes i altres teixits de cotó que s'estava desenrotllant en aquells anys, circumstància que ens és explicada detalladament per l'alcalde major Bonaventura Claris i Postius en un informe redactat l'any 1784: «*Ay en la villa de Igualada 28 fabricantes del arte de la lana, y 84 texedores con sus mancevos y aprendices para texer las telas de este género que se fabrican en Igualada, como son paños 22no, 24no, 26no, 30no, vayetas, vayetones, ratinas con pintas y con listas y demás a la inglesa, cuyo número de piezas de estas estofas llega al de 615 piezas al año, el de paños empero al de 1.400 piezas que todo se texe en 72 telares anchos que ay corrientes y existentes. Para magonizar [sic] y poner en hermoso estado como corresponde las piezas de las ropas de lana sobre referidas, teñir las lanas a los colores a que las destinan y para batanarlas, existen en esta villa de Igualada siete prensas de madera con sus yerros, cinco tintes y quatro batanes en las cercanias de Igualada, propios aunque fuera de ella de fabricantes vecinos de la misma, y en ella finalmente ay corrientes dos friseras para arretinar las vayetas y vayetones que quieran y les acomoda arretinar y frisar. El número de personas que se calculan empleadas en el maniobrage de estas fábricas asciende a 1.600. En estas fábricas no se repara ni advierte decadencia en el número de piezas de ropa que se fabrican; se ha advertido y se advierte sí que en lugar del mayor número de paños que se fabricaban antes se fabrican vayetas ahora, vayetones y ratinas, pero será dicen segura la decadencia por las muchas fábricas de algodón que se han introducido y van introduciendo, [...] por que los operarios de las fábricas de lana, a saver los cardadores y las ilanderas, se inclinarán antes a cardar e hilar algodón que a hilar y cardar lanas*» (104).

Finalment, una característica comuna a totes les descripcions d'aquesta època és la constatació de l'existència d'un procés cada vegada més intens de desplaçament de l'economia d'Igualada sobre els pobles de la rodalia. Aquesta circumstància era perfectament observada per Jaume Caresmar l'any 1780: «*Esta población en nuestros tiempos, por ocasión de las fábricas de paños, ha crecido mucho como se ve en sus arrabales, y ha sido ocasión de multiplicarse los pueblos vecinos de Tous, Carme y Villanueva del Camino y otros lugares por la lana que van a buscar allí para hilar, en que ganan su jornal las mujeres, niños y niñas*» (105).

Les referències al funcionament d'aquesta xarxa de treball domèstic pels pobles de la comarca propera, complementària de la indústria tèxtil de la població, esdevenen recurrents en en tots els informes i descripcions d'Igualada elaborats entre els anys 1770 i 1790. Aquest fenomen apareix sens dubte com un dels elements de caracterització més interessants de l'evolució econòmica de la ciutat en aquesta època, i la seva existència es destacada com un sistema de treball perfectament consolidat en l'informe redactat l'any 1790 per l'alcalde major Joaquín de Gálvez

104. AGS. *Gracia y Justicia*. Lligall 336 (lligall 824 antic). 20 març 1784. Dec aquesta informació al professor Jaume Torras i Elias. L'alcalde major Bonaventura Claris i Postius era «*abogado de los reales consejos*», pregué possessió a Igualada el 27 d'octubre de 1782, i cessà en el càrrec el 29 de gener de 1784 per ocupar l'alcaldia major de la ciutat de Lleida.

105. CARESMAR, JAUME: *Carta al Barón de la Linde*. Igualada: C.E.C.I., 1979, p. 83.

Santillana: «Los fabricantes de la villa de Igualada proporcionan trabajo y mantienen de continuo con las hilazas y [otros] trabajos más de 3.000 personas que viven fuera de la villa, según noticias verídicas que se han adquirido. Los géneros que trabajan muchos de ellos se consumen en el paiz, y otros se llevan a Zaragoza, Madrid, Valladolid y otras poblaciones del Reyno, y algunos paños, sombreros finos, indianas y aguardientes se transportan a la América» (106).

Aquest testimoni pot considerar-se en certa manera com el darrer exponent de l'etapa d'esplendor que visqué Igualada en la segona meitat del set-cents. Les desfavorables circumstàncies polítiques i militars de finals de segle, condicionades en bona part per la conflictiva conjuntura internacional de l'època (1793-1795: guerra amb la França revolucionària; 1796-1902: guerra amb Anglaterra), apareixen també puntualment reflectides en les descripcions dels viatgers. Concretament, el baró de Maldà, en la seva «Explicació de la vila de Igualada», escrita probablement l'any 1799, presenta un quadre depressiu sobre l'estat de la població i l'evolució de l'economia, que contrasta vivament amb les optimistes previsions fetes en els anys anteriors: «Igalada, vila de 3.000 personas, queda situada en una plana y deliciosa planura [...]. Dita vila se extent bastant, y muchas de sas casas són novas, ab los quartels en sos arrabals [...]. Hi ha una prou bella rambla en Igualada, que la circueix per fora; molta part del terreno se rega per la còpia de aigua de una azequìa, el que està plantat de muchas vinyas, que donan bastant vi, del qual se fabrican aiguardents per lo comerç a otras poblacions. Se contan, o a lo menos se contaban anys atrás, antes de la guerra, que casi tot quedà parat, catorse fàbricas de sombreros, vint y quatre fàbricas de llana, quatre de seda, sinch de aigua ardent, y una de sabó, ab lo que se fa notoria la aplicació de sos naturals, qual actualment no poden practicar per falta de feyna, medis y demás inconvenients, que'ns resulta a tothom la actual guerra dels Inglesos» (107)

Dintre d'aquest itinerari econòmic per les terres de la comarca de l'Anoia, un

106. APR. *Manuscrit núm. 2.468*. Resposta de l'alcalde major Joaquín de Gálvez Santillana al qüestionari general del partit d'Igualada, núm. 121. El primer testimoni, ni que sigui indirecte, sobre l'existència d'aquesta xarxa de trellat domèstic a la rodalia d'Igualada, ens el proporciona el Dr. Padró l'any 1736, quan ens informa que les fàbriques d'Igualada «dan de comer a muchos de dentro y fuera de la villa» (*La Sagrada y Prodigiosa Imagen... Ob. cit.*, p. 111). L'any 1779 hom avaluava en 2.000 les persones ocupades en la feina de filat domèstic a la rodalia d'Igualada: «No siendo suficiente todo este Vecindario, para mantener el trabajo de tantas fàbricas, como subsisten en el día, se emplea el de los lugares de la circunferencia, hasta una distancia de tres ó quatro leguas, y se ha averiguado con toda certidumbre, que Igualada proporciona trabajo, y el mantenerse de continuo con la hilaza más de dos mil almas, que viven fuera de esta villa». AMI. *Registres 1777-1779*. Any 1779. F. 48. Transcrit per TORRAS: *Trajectòria...* *Ob. cit.*, pp. 159-160.
107. AHCB. *Manuscrit A-253. «Calaix de Sastre»* (Col·lecció Baró de Maldà), pp. 936-937. Aquest text no fou recollit en la recent transcripció dels viatges del Baró de Maldà realitzada per Margarida Aritzeta (*Viaje a Maldà... Ob. cit. passim*). Sobre les conseqüències per a l'economia catalana de la guerra contra Anglaterra, Cf. DELGADO RIBAS, JOSÉ Ma.: «El impacto de las crisis coloniales en la economía catalana (1787-1807)». Dins *La economía española al final del Antiguo Régimen*, (III, Comercio y Colonias). Madrid: Alianza Editorial, 1982, pp. 135-150. Resulta sorprenent la similitud de les expressions que utilitza Amat a l'hora d'avaluar les conseqüències de la crisi colonial sobre la indústria igualadina, respecte a les dades oficials elaborades per l'ajuntament d'Igualada. AMI. *Registre 1797*, s.a. F. 121-122. Cf. la reproducció del text íntegre en TORRAS: *Història de l'Anoia... Ob. cit.* I, p. 92.

darrer aspecte a considerar en les descripcions dels viatgers és la seva coincidència a ressaltar l'extraordinària expansió que havia assolit la indústria paperera en els pobles de la comarca situats aigües avall del riu Anoia i la riera de Carme, documentada especialment en la segona meitat del segle XVIII (108). Jovellanos identificava la geografia de la indústria paperera tot just sortir d'Igualada: «*Volvimos a bajar al rio: ya esta mañana habíamos advertido en él algunas presas para dar agua a unos molinos de papel y a una fábrica de lienzos de algodón. Esta tarde vimos otras varias y toda su orilla llena de fábricas y poblaciones con mucho y buen cultivo en torno de una y otras. Villanueva del Camino, Puebla de Claramunt, Capellades en lo alto, a la derecha, y Puebla de la Reina, tienen mucho de esta industria, y según el aire de los edificios la más preferida es la de papel*» (109). L'alcalde major Bonaventura Claris quantificava l'any 1784 les característiques del desplegament de la indústria paperera en les diverses poblacions de la zona: «*Son 34 [los molinos de papel] que existen en siete lugares de este partido a saver, en Capellades 13; en la Poble de Claramunt 8; en la Torra de Claramunt 7; en Carma 3; en Orpi 1; en Odena 1; en Vilanova del Camí 1. Advirtiéndome que algunos de dichos molinos de papel tiene dobladas tinajas o pilas en que se tiene el licor ya aderezado para hazer los pliegos de papel, de forma que entre todos ay 44 tinajas o pilas de dicho licor y que en cada una de estas se hacen todos los días de trabajo nueve resmas de papel blanco lo que menos. Así que es grande el comercio que se hace de este género, y sobre ser tanto no se pueden surtir de dicho género todas las personas que lo pidan, y por consiguiente considerable la aplicación en estas fábricas en que se hace el papel de muy buena calidad*» (110). D'altra banda, Francisco Mariano de Nipho, en la seva obra «*Correo General de España*», de l'any 1779, acabava d'arrodonir la imatge d'esplendor assolida per aquesta indústria amb l'afirmació que «*los molinos de papel que hay en sólo este partido [son] capaces de dar papel a medio mundo*» (111).

Un element que cal destacar sobre aquesta indústria és que les descripcions dels viatgers ens permeten establir aproximadament la cronologia de la seva especialització, que hom situa en la segona meitat del segle XVIII. Per exemple el diplomàtic francès Jean François Bourgoing, que havia recorregut la comarca per primera ve-

108. Sobre el desplegament de la indústria paperera en aquesta zona, Cf. MADURELL I MARIMÓN, JOSÉ Ma.: *El paper a les terres catalanes. Contribució a la seva història*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1972, I, pp. 511-550, 551-556, 598; II, 643, 645-649, 664-697, 899-900, 910-935, 945-946, 949-952. MUNNÉ I SELLARÉS, LOURDES: «Els molins paperers a la comarca d'Anoia. Introducció al seu estudi». *Miscellanea Aqualatensis*, 3 (Igualada: C.E.C.I., 1983), pp. 185-213. GUTIÉRREZ I POCH, MIQUEL: «La manufactura paperera catalana a la segona meitat del segle XVIII: una introducció». Segon Congrés d'Història Moderna de Catalunya. *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 8-1 (Barcelona: Departament d'Història Moderna, 1988), pp. 349-363. DELGADO RIBAS, JOSÉ M.: «La fabricació manual de paper a Catalunya». *L'Avenç*, núm. 64 (octubre 1983), pp. 16-23. El professor Miquel Gutiérrez i Poch té en curs de realització una tesi doctoral sobre aquest tema.
109. JOVELLANOS: *Obras... Ob. cit.* p. 65. La geografia de la indústria paperera està també perfectament delimitada en les descripcions del baró de Maldà: «*[els] pobles de Vallbona, Capellades, Font de la Reyna, lo lloch de la Poble, fins a la dita vila de Igualada, [són] terrenos de torrents, aigües y molins paperers*». AHCB. *Manuscrit A-253. «Calaix de Sastre»* (Col·lecció Baró de Maldà), p. 938.
110. AGS. *Gracia y justicia*. Lligall 336. 20 març 1784.
111. CARRERA: *Historia política... Ob. cit.* III, p. 79.

gada l'any 1777, en realitzar un segon viatge al cap de setze anys quedà sorprès de l'enorme creixement que havia experimentat aquesta indústria: «*Más lejos encontramos el Noya, río de poca anchura y tortuoso cauce, que se vadea una docena de veces; que a menudo inunda la comarca, de la que no deja de ser el agente fecundador. Es útil para el trabajo de muchas fábricas, y sobre todo para la mayor parte de las numerosas de papel que abastecen a una gran parte de España y de las Indias. Esta industria ha hecho, en menos de dieciseis años, asombrosos progresos*» (112). Aquesta mateixa constatació cronològica sobre el desenvolupament de la indústria és expressada també per Antonio Ponz l'any 1788: «*El tal riachuelo [Noya] es un manantial de riquezas, por los lindos pedazos de huertas que con él riegan, por los batanes y molinos de sus márgenes, y sobre todo por los famosos de papel, que llaman de Capellades, con que se surte de todas especies gran parte de España y America. Esta industria ha crecido increíblemente en pocos años*» (113). La implantació geogràfica i el valor econòmic d'aquesta especialització en la indústria paperera és destacada també per Alexandre Laborde en el seu «*Itinéraire descriptif de l'Espagne*»: «*[La Noya] est égayé par des fabriques ou moulins à papier, situés agréablement: c'est la partie de la Catalogne où ces sortes d'établissements son le plus multipliés, et ils fournissent à une branche importante du commerce de cette province*» (114). A través d'aquests testimonis queda patent que, a ulls dels viatgers, aquesta zona de la comarca donava la imatge d'un país en transformació, que en molts casos és observat com un exemple emblemàtic digne d'ésser divulgat. Aquesta és precisament la proposta que féu Francisco de Zamora en viatjar per aquestes contrades l'any 1788: «*Todo el río Noya está lleno de piezas para ir sacando el agua, de modo que es uno de los rios que produce más benefico al Reino. Aquí se me ocurrió que sería muy bueno formar unas relaciones exactas y curiosas de cuanto se halle sobre los caminos reales, y a una mano y otra, relativo a curiosidades, lo cual se vendiese a las entradas del Reino escrito en columnas de las lenguas vivas, para que así se excitasen más los extrangeros a viajar por España*» (115).

112. GARCÍA MERCADAL: *Viajes...* Ob. cit. III, 1.065.

113. PONZ: *Viaje...* Ob. cit. XIV, p. 134.

114. LABORDE: *Itinéraire...* Ob. cit. I, p. 75.

115. ZAMORA: *Diario...* Ob. cit. p. 266. En realitat, la proposta de Zamora fou expressada en l'etapa final de la que podríem anomenar «l'època daurada» de les descripcions de Catalunya fetes pels viatgers. Des de començaments del segle XIX, l'apogeu de l'estètica del romanticisme imbuí els viatgers d'uns interessos diferents, a la recerca del que podríem anomenar el tipisme exòtic de l'Espanya interior, i sobretot d'Andalusia. Hom ha definit aquesta nova actitud dels viatgers com «*la fascinació del sud*», en virtut de la qual tant les terres de la comarca de l'Anoia com tota la geografia catalana accentuaren el seu paper de simple lloc de pas, escassament tractat en les descripcions. Sobre aquesta problemàtica, Cf. ARGULLOL, RAFAEL: «La fascinació del sud». *Imatge Romàntica d'Espanya*. Barcelona: C.P.V.E., 1982, pp. 7-10. SÁNCHEZ, ALEJANDRO: «Els somniadors del Romanticisme». *L'Avenç*, núm. 51 (juliol 1982), pp. 69- 71. Per a la comarca de l'Anoia, un exemple patent d'aquest canvi d'actitud seria la descripció de l'aventurer suís CHARLES DIDIER: *Une année...* Ob. cit. I, pp. 40-57. Per a una panoràmica bibliogràfica sobre aquest nou model de descripcions, Cf. ROBERTSON, IAN: *Los curiosos impertinentes. Viajeros ingleses por España (1760-1855)*. Madrid: Editora Nacional, 1975, pp. 175-332. FIGUEROA MELGAR, ALFONSO DE: *Viajeros románticos por España*. Madrid: Ed. Escuelas Profesionales, 1971, 397 p. BURGO, JAIME DEL: *La aventura hispánica de los viajeros extrangeros del siglo XIX*. Pamplona: 1963, pp. 13-105. SÁNCHEZ AGESTA, LUIS: *España en los libros de viaje del siglo XIX*. Las Palmas: Universidad Internacional Canaria, 1963, 37 p.

